

“Quinta relación”

p. 81-138

Domingo Francisco de San Antón Muñón Chimalpain
Cuauhtlehuanitzin

*Primera, segunda, cuarta, quinta y sexta relaciones
de las Différentes histoires originales*

Silvia Limón (presentación y edición), Josefina García Quintana,
Miguel Pastrana y Víctor M. Castillo F. (edición)

México

Universidad Nacional Autónoma de México
Instituto de Investigaciones Históricas

2003

168 p + [LIV] p.

(Serie de Cultura Náhuatl. Fuentes 11)

ISBN 970-32-0629-8

Formato: PDF

Publicado en línea: 26 de junio de 2019

Disponible en:

http://www.historicas.unam.mx/publicaciones/publicadigital/libros/404/relaciones_histoires.html

D. R. © 2019, Universidad Nacional Autónoma de México-Instituto de Investigaciones Históricas. Se autoriza la reproducción sin fines lucrativos, siempre y cuando no se mutile o altere; se debe citar la fuente completa y su dirección electrónica. De otra forma, se requiere permiso previo por escrito de la institución. Dirección: Circuito Mtro. Mario de la Cueva s/n, Ciudad Universitaria, Coyoacán, 04510. Ciudad de México

Quinta relación

[123r]

†

5ª Relacion

[11 calli xihuitl, 1269 años]

Auh oc cequintin huehuetque tlaçopipiltin yuh quitotihui yuh quimachiyotitihui ca yuh quicuillotihui yn imamoxtlacuiloalpa quilmach yn ihquac yazquia Quauhnahuac yhuan Michhuacan quilmach ayemo tlalmacehuaya ayemo quiquetzaya yn ixquich ynquaxoch yn imomextin omoteneuhque tlahtoque yn Atonaltzin. yhuan Quahuitzatzin. yn iuh quitotihui yn omoteneuhque huehuetque quilmach ye quin ihquac yn omocuepaco nican oc ceppa yn Atonaltzin ye quin ihquac yn inecuepyan yn iuh conitohua amo huel cemilhuitl ynic niman ye tlalmacehua ye tlallicuillohua yn imomextin omoteneuhque tlahtoque ye quimacehua yn quahuixtlahuatl yn cuillotl yn cacatl¹ yn tepetl yn atlauhtli in ye mochi yn ixquich tlamatli yn iuh omoteneuh tlacpac ynic tlalmaceuhque ynic quiquetzque yn ixquich ynquaxoch ynic motepantique yn omoteneuhque tlahtoque

auh ynin omoteneuh tlahtolli yn çäço catlehuatl achto quichiuh ynic yazquia yn Atonaltzin yn cuix ye otalmaceuhque yn cuix ye oquiquetzque yn ixquich ynquaxoch yn inehuan Quahuitzatzin auh in cuix noço ayemo quiquetzaya yece çan ya yehuatl ypan in yn omoteneuh xi calli xihuitl ynic yazquia Atonaltzin.//

auh yece vel² yehuatl moneltilia ytlacpac omito ca achtopa quiquetztiaca yn iquaxoch yn ihquac yazquia Quauhn [123v] huac yn Atonaltzin chichimecateuhctli yn iquac hualmocuepato Tetolco ca çä onmotlallico.//

O ca ye yxquich ynic achtopa acico chichimeca ynic tlalmacehuaco çan oc ontlamantin ynic centlamantin yehuantin yn omoteneuhque yn totollimpaneca yn amaque meque ye omito tlacpac ca çä no ompa huallehuaque ompa quizquizque yn Chicomoztoc Quinehuayan Mizquitl icacan Tzotzompa. ynic ontlamantin yn acico nican

¹ Léase: *çacatl*.

² Decía *huel*, pero fue corregido.

[123r]

†

Quinta relación

[Año 11 calli, 1269 años]¹

Pero otros antiguos *tlazopipiltin* así lo han ido diciendo, así lo han ido señalando, así lo han ido trazando en sus pinturas del *amoxtli*: dizque entonces habrían partido a Cuauhnáhuac y a Michhuacan, dizque aún no merecían tierras, aún no levantaban todos sus linderos los dos mencionados *tlahtoque* Atonaltzin y Cuahuitzatzin; que, tal como lo han ido diciendo los mencionados antiguos, dizque después, cuando regresó Atonaltzin otra vez por aquí, después de su regreso, según dicen, no había pasado un día cuando en seguida merecen la tierra, delinean la tierra los dos mencionados *tlahtoque*, merecen la llanura arbolada, el cuilote, el zacate, el cerro, la barranca, ya todo, todas las cosas; tal como se dijo arriba,² fue entonces que merecieron la tierra, que levantaron todas sus mojoneras, que edificaron para sí los mencionados *tlahtoque*.

Pero en este discurso mencionado no importa lo que ocurrió primero: que al partir Atonaltzin tal vez ya habían merecido la tierra, tal vez ya habían levantado todos sus límites él y Cuahuitzatzin, pero también pudiera ser que aún no los levantaban aunque en este mencionado año 11 *calli* hubiera partido Atonaltzin.

Y, sin embargo, lo que justamente se verifica sobre lo dicho es que la primera vez que había ido a levantar sus límites fue cuando partió a Cuauhnáhuac [123v] el *chichimecateuhctli* Atonaltzin, que cuando regresó a Tetolco ciertamente sólo vino a establecerse allí.

En conclusión, desde la primera vez que llegaron los chichimeca, hasta que consiguieron la tierra, fueron dos grupos: del primero de ellos, el de los mencionados totolimpaneca amaque meque, ya se dijo arriba que también partieron de allá, que estuvieron saliendo de Chicomóztoc Quinehuayan Mízquitl Icacan Tzotzompa; el segundo

¹ Falta el año y el texto inicial.

² Se refiere al texto faltante.

ya yehuantin yn Tzaqualtitlan tenanca auh in yehuatin³ yn Te-quaniapan tlaca çatepa yn acico y huallaque ca cenza ye huecauh-xiuhtica yn quihuallitztiaque yn iuh ye onnecitiuh yn ipan xihuital yn acico.//

nican otzonquiz yn ihuallaliz yn Tzaqualtitlan tenanca ynic huallaque.//

auh yn ihquac yn ye cexihuitl oncan oacico ye oncan cate Popotlan ynahuac Tlacopa yn mexica chichimeca ynic yatihuitze ynic mote-tecatihuitze yehuatl quinhualyacana yn itoca Tozcuecuextli.

Quizqui yn *xi* calli xihuital 1269 años.

xii tochtli xihuital, 1270

Yn ipan in xihuital oncan cexiuhti yn oncan omoteneuh hualmotecato yn Quahuitzatzin yn Texcalco Omemaçac oncan huallitztoc yc oncan tlamaceuhtoca yuh quihtotihui yn huehuetque.

xiii acatl xihuital, 1271

Auh in yehuatl yn Quahuitzatzin ypan in yn xihuital oncan onxiuhti yn Texcalco Omemaçac yn huallitztoc yn ipan ixquich yc ytlalmace-hualpan oncan [124r] oncan tlamaceuhtoca yhuan yn huehue Ytzquahtzin.

i tecpatl xihuital, 1272 años

Auh yn Quahuitzatzin ye omito onxiuhti yn Texcalco Omemaçac ynic oncan tlamaceuhtoca oncan yccen catca.// auh yexiuhtica ynic oncan onoc yn oncan omoteneuh yn Texcalco Omemaçac yn huallitztoc yca ynin *i* ce tecpatl xihuital.//

niman ye oncan ye huallachia yn quihuallittaya no cuer cenn-tlamantli cenza ca miecpa yn nican quihuallittaya yn axalpan yn tzaqualtzintitlan yn ihquac y hualquiça yn tonatiuh yn ayahuitl yuhqui poctzintli moquetztica oc cenza yohuatzinco yuhqui tlemixa-

³ Léase: *yehuantin*.

de los conjuntos que llegó aquí fue el de los tenanca de Tzacualtitlan. Y los de Tecuanipan que llegaron, que vinieron al último, ciertamente tardaron muchos años en venir a verlos, tal como irá a aparecer en el año en que llegaron.

Aquí terminó la venida de los tenanca de Tzacualtitlan, cuando llegaron.

Y entonces ya había pasado un año que llegaron por allí, que ya están allá en Popotlan, junto a Tlacopan, los mexica chichimeca; desde que vienen viajando, desde que vienen extendiéndose, quien los viene guiando es el de nombre Tozcuecuextli.

Salió el año 11 *calli*, 1269 años.

Año 12 *tochili*, 1270

En éste, allí donde hizo un año, en donde se mencionó que llegó a tenderse Cuahuitzatzin, en Texcalco Omemázac, allí permanece observando en donde estuvo haciendo merecimientos, tal como lo han ido diciendo los antiguos.

Año 13 *ácatl*, 1271

Y el mismo Cuahuitzatzin, al completar en éste dos años en Texcalco Omemázac, se tiende a observar por encima de todo lo que es su merecimiento de tierras, [124r] en donde estuvo haciendo merecimientos junto al *huehue* Itzcuahtzin.

Año 1 *técpatl*, 1272 años

Y Cuahuitzatzin, ya se dijo, cumplió dos años en Texcalco Omemázac desde que estuvo allí haciendo merecimientos, allí permaneció. Y a los tres años de estar allí, en el mencionado Texcalco Omemázac, permanece observando en el curso de este año 1 *técpatl*.

En seguida, al estar observando allí aquello que venía a ver una y muchísimas veces, venía a ver por aquí, en las arenas del agua, junto al pequeño *tzacualli*, al momento de salir el Sol, una niebla como humito que se levanta todavía muy de mañana, una como evaporación, como arco iris que se levantaba allí, en medio del bosque, en el interior del bosque; diariamente, cuando Cuahuitzatzin lo venía a ver, pensaba que acaso algunos quemaban algo por allí o que

yahuítl yn iuhqui yn ayauhcoçamalotl yn oncan moquetzaya y quauhnepantla yn quahuichtic momoztlaye yn quihuallitaya Quahuitzatzin yn momatia aço acame yn oncan tlatlatia ancaço oncan onoc cohuatl yn axalpan niman yc no cuel ye hualtemo yn quittaz. onacico niman yn ye quitta yn tolteca tzaqualli yn catqui oncan tepetzintli ycampa y mani atl ytztollotimani yehuatl yn popocaya yn atl ytenco mani Mallinalli cenza huey ynic mani ancaço oncan onoc cohuatl yn axalpan cenza tomahuac motenehua Chiconcohuatl chicontel yn icuitlapan caca yn imachiyo ynic cuicuiltic ynic mociuicuillo y mochipa conittaya yn Quahuitzatzin tlayllotlacteuhctli yn chichimecatl yn iuhqui yn ayauhcoçamallotl moquetzaya ancaço ihiyo y cohuatl. auh yn itlaonoca yn omoteneuh yztac y mallinalli.

auh in yehuatl in omoteneuh mallinalli yn oquittac yn tlahtohuani Quahuitzatzin niman ye concui y conittac yc micuixtoc yn cohuatl yhuan ye quitta yn itech chicontel yn i [124v] cuitlapan ynic mociuicuillo yc niman ye no contecac ytlan y mallinalli ynic oncan tlahtocamacac Tzaqualtitlan Tenanco yhuan yc tlatocamacac Chiconcohuac ypampa y cohuatl yn oncan tlapiyea auh yn oncan quittac mani atl ytoca quahuatl auh yn iteouh y Nauhyoteuhctli motenehua ca çan mochipa quimamatinemia niman ye quihtohua in yehuatl yn Quahuitzatzin yn tlayllotlacteuhctli yn chichimecatl ye oncan yecin⁴ ye oncan icacin⁵ y noteouh y Nauhyoteuhctli. niman oncan ye quitlallaia yn iquimil yn itlaquimilol yn ocontlalli niman ixpan ye miço ye moxtlahua ye tlamana yn quima⁶ huitzli yhuan in yetl yn onmoxtlauh niman ye tlachichihua ye quitlallaia techiyaltzintli y moztli yn ocontlalli niman no ceppa ye no ycpac tleco yn Amaqueme ye no ceppa hualmotecato y Texcalco yn Omemaçac çan oc ompa onoca auh yn ompa yn oquitlallito yn iteouh y Nauhyoteuhctli yn Tolteca Tzaqualtitlan Chiconcohuac mochipa umpa ohuia çan hualhuia yn Chiconcohuac huallachixtinanca ynic ompa omoxtlahuaya omiçoya çan icochian catca yn Amaqueme ycpac.//

O yuh tlacatca yn yn nican Tolteca Tzaqualtitlan ynic Tenanco mochiuh ynic oncan quitlalli altepetl yn tlalmaceuhqui yn chichimecatl yn tlatohuani Quahuitzatzin tlayllotlacteuhctli _____

Auh yn ihquac y huallaque yn chichimeca yn totollimpaneca no yhuan yn hualla yn chichimecatl yn Quahuitzatzin ye ca yn tza-

⁴ Léase: *yez in.*

⁵ Léase: *icaz in.*

⁶ Léase: *quiman.*

acaso allí está tendida la serpiente, en las arenas del agua; por eso enseguida baja de nuevo a mirar aquello; en cuanto llega, luego de ver el *tzacualli* de los tolteca, allí donde está, detrás del cerrito, está extendida el agua; se pone inclinado a vigilar: aquello que humeaba a orillas del agua está en un *malinalli* muy grande y extendido, donde tal vez, en las arenas del agua, yace una serpiente muy rolliza que se llama *chiconcóhuatl*, que tiene siete [marcas] esparcidas sobre su lomo, como trazadas, como que fueron dibujadas; siempre que iba a verla Cuahuitzatzin, el *chichimécatl tlailotlacteuhctli*, algo como un arco iris que se levantaba quizá era el aliento de la serpiente y su lugar de yacer el mencionado *malinalli* blanco.

Y cuando el *tlahtohuani* Cuahuitzatzin vio aquel mencionado *malinalli*, enseguida toma a la serpiente que vio que estaba enrosada y, al mirar en ella siete [marcas] [124v] en su lomo como trazadas, en seguida la fue a colocar entre el *malinalli*, razón por la cual a ese lugar dio el nombre de Tzacualtitlan Tenanco y por lo que dio el nombre de Chiconcóhuac fue a causa de la serpiente que allí guardaba; y ahí donde vio extendida el agua, su nombre es Cuáhuatl. Y de su dios que se llama Nauhyoteuhctli, al que siempre andaba cargando, luego de decir Cuahuitzatzin el *chichimécatl, tlailotlacteuhctli*: “Ya estará ahí, ya se erguirá ahí mi dios Nauhyoteuhctli”, en seguida asienta allí su bulto, su envoltorio; cuando lo asentó allí, en seguida se sangra frente a él, paga la manda, ofrenda, le ofreció espinas y tabaco; saldada su deuda, en seguida adereza las cosas, dispone el receptáculo, el *momoztili*; cuando lo dispuso, enseguida sube otra vez a la cima del Amaqueme, de nueva cuenta fue a tenderse en Texcalco Ome Mázac, donde había estado acostado. Y a donde fue a colocar a su dios Nauhyoteuhctli, en Tolteca Tzacualtitlan Chiconcóhuac, siempre que iba allá, sólo venía a Chiconcóhuac, no hacía más que esperar algo, puesto que allí pagaba la manda, se sangraba, pero su lugar de dormir estaba en la cima del Amaqueme.

Así fueron las cosas aquí en Tolteca Tzacualtitlan hasta que se transformó en Tenanco, hasta que asentó allí la población el merecedor de la tierra, el *chichimécatl*, el *tlahtohuani* Cuahuitzatzin, *tlailotlacteuhctli*.

Y cuando llegaron los chichimeca, los totolimpaneca, y también llegó el *chichimécatl* Cuahuitzatzin, ya está el pequeño *tzacualli* por

qualtzintli yehuatl ynic axcan motenehua Tzaqualtitlan [125r] Tzaqualtitlan Tenanco. auh yn chicontel ynic cuicuiltic yn icuitlapan mamaanca yn cohuatl no ye yc tlatocayoti Chiconcohuac yc yetel yn itoca altepetl ayac yc tlatocayotia çaniyo yc motocayotia Tzaqualtitlan Tenanco.

O ca yuhqui yn ynic tepan acico yn tlahtohuani yn Quahuitzatzin yn tlayllotlacteuhctli ynic mellahuatica yn itlahtollo yn iaxiliz yn ihecolliz ynic tepan acico yn Amaquemecan

Auh no yehuatl ypan in yn omoteneuh yn ce tecpatl xihuitl yn oncan hualmiquanique yn techcantitlan⁷ ynahuac Chapaltepec yn mexica auh cequintin huehuetque mexica yn iuh quihtohui in iuh quimachiyotitihu in ypan in ce tecpatl xihuitl y miquico Tozcuecuetl yn quinyacan mexica onpohualxihuitl auh çan niman ipan in yn xihuitl yn motlahtocatlalli yn tlacatl huehue Huitzilihuitl yntlahto-cauh achto mochiuh yn mexica chichimeca ynic huitze ynic motete-catihuitze yn innenemian ynic hualnenenque

quizqui yn *i* tecpatl xihuitl 1272 años

2 calli xihuitl, 1273

Auh in yehuatl yn huehue Ytzquahtzin atlauhtecatl teuhctli ca çan chiquacenxiuhtico y nican Tzaqualtitlan Tenanco Amaquemecan ynic tlahtocatico çan ye no cuel icuitlahuic yahqui yn ompa atenco çan omictacic yn atenco yn ipan in omoteneuh ome acatl yn ihquac ompa acito niman quihuallihuato yn ipiltzin yn quimixiptlatitia ytoca Yllancueyl yn itelpoch ynic motlahtocatlalli ypan in [125v] yn omoteneuh ome calli xihuitl.

auh ynin yn Yllancueyl atlauhtecatl teuhctli quicihuatlanique yn ompa Culhuacan yn ompa hualla cihuapilli amo huel momati yn itoca ychpoch yn itoca huehue Teçoçomoctli tlahtocapilli Colhuacan auh ynin Yllancueyl atlauhtecatl teuhctli amo ma huel hualla y nican Tzaqualtitlan Tenanco ye ompa tlahtocat yn atenco yntlan yn ompa mocauhque yn tenanca.

auh yz cate yn *i* mochtin ye omotocateneuhque tlacpac yn tteuhctin catca yn atenco ynic ce tlacatl ytoca Mecahuatzin amilcatl teuhctli ynic omentin ytoca Cohuamilcatl teuhctli yunqueyntin⁸ ytoca

⁷ Léase: *techcatitlan*.

⁸ Léase: *inic eintin*.

el cual ahora se llama [125r] Tzacualtitlan Tenanco. Y por las siete [marcas] como trazadas que estaban en el lomo de la serpiente, también se llama Chiconcóhuac, el tercer nombre de la población que nadie menciona, pues sólo se llama Tzacualtitlan Tenanco.

Fue así como encontró a la gente el *tlahtohuani* Cuahuitatzin, *tlailotlacteuhctli*, tal como está declarado en el relato de su llegada, de su arribo, hasta que dio con la gente en Amaquemecan.

Y también en este mencionado año 1 técpatl los mexica vinieron a mudarse a Techcatitlan, junto a Chapoltépec. Y algunos antiguos mexica así lo han ido diciendo, así han ido señalando que en el año 1 técpatl vino a morir Tozcuecuextli, quien guió a los mexica cuarenta años. Y en seguida, en este año se asentó como *tlahtohuani* la persona del *huehue* Huitzilíhuitl, el primero que se constituyó en *tlahtohuani* de los mexica chichimeca desde que vienen, desde que vienen parando en sus lugares de andar, desde que vinieron caminando.

Salió el año 1 técpatl, 1272 años.

Año 2 calli, 1273

Y el *huehue* Itzcuaughtzin, *atlauhtécatl teuhctli*, sólo vino a cumplir seis años aquí en Tzacualtitlan Tenanco Amaquemecan desde que vino a gobernar; una vez más regresó a la ribera, sólo llegó a morir en *atenco* en el mencionado 2 ácatl;³ cuando llegó allá, en seguida envió por su hijo, hizo su representante al de nombre Ilancuéitl, hijo suyo, por lo cual se asentó como *tlahtohuani* en el [125v] mencionado año 2 *calli*.

Y a este Ilancuéitl, *atlauhtécatl teuhctli*, le buscaron mujer allá en Culhuacan; de allá vino la *cihuapilli* de la que no se sabe bien su nombre, hija del de nombre *huehue* Tezozomocatl, *tlahtocapilli* de Colhuacan. Y este Ilancuéitl *atlauhtécatl teuhctli*, no pudo venir aquí a Tzacualtitlan Tenanco pues gobernó en *atenco* entre los tenanca que se quedaron allá.

Y aquí están todos los ya mencionados arriba⁴ por sus nombres, los *teteuhctin* que estaban en *atenco*: el primero, la persona de nombre Mecahuatzin, *amilcatl teuhctli*; el segundo de ellos, de nombre *cohuamilcatl*⁵ *teuhctli*; el tercero de ellos, de nombre Chalchiuhtzin,

³ Debe decir 2 *calli*.

⁴ De nuevo, referencia a un texto faltante.

⁵ Cohuamícatl no es nombre propio sino cargo.

90 PRIMERA, SEGUNDA, CUARTA, QUINTA Y SEXTA RELACIONES

Chalchiuhzin tlacateuhctli ynic nahuintin ytoca Hecacuicani tlayllotlac ynic macuilton ytoca Tepomecatl Tepaltlochtli tequihua ynic chiquacen in ytoca Acachollohua tepamecatl.//

auh yn ipan in omoteneuh ome calli xihuitl oncan onoc yn Texcalco Omemaçac y Quahuitzatzin tlayllotlac teuhctli çan ontlachixtinemi yn Tzaqualtitlan Tenanco Chiconcohuac.

quizqui yn ome calli xihuitl

iii tochtli xihuitl, 1274

Yn ipan in xihuitl oncan onoc yn Quahuitzatzin yn Texcalco Omemaçac yn icpac Amaqueme çan hualyatinemi yn Tzaqualtitlan Tenanco yn hualmoxtlahua

iv acatl xihuitl, 1275

Yn ipan in oncan onoc yn Quahuitzatzin yn Texcalco Omemaçac [126r] Omemaçac yn icpac Amaqueme huallachixtinemi yn Tzaqualtitlan Tenanco

v tecpatl xihuitl, 1276

Yn ipan in xihuitl çä ye oncan onoc yn Quahuitzatzin yn icpac Amaqueme ynehuauh yn icihuauh yn itoca Cilcuetzin cihuapilli yhuan yn imichpochtzin yn itoca Xiuhtoztzin

vi calli xihuitl, 1277

Yn ipan in xihuitl çan ye oc oncan onoc yn Quahuitzatzin yn Texcalco Omemaçac

vii tochtli xihuitl, 1278

Yn ipan in xihuitl çan ye oc oncan onoc yn Quahuitzatzin yn Texcalco Omemaçac yn icpac Amaqueme

tlacateuhctli; el cuarto de ellos, de nombre Ehecacuicani, *tlailótlac*; el quinto de ellos, de nombre Tepomécatl Tepaltochtli, *tequihua*; el sexto, de nombre Acachollohua, *tepamécatl*.

Y en este mencionado año 2 *calli* Cuahuitzatzin, *tlailotlacteuhctli*, permanece allá en Texcalco Ome Mázac; sólo anda esperando algo por Tzacualtitlan Tenanco Chiconcóhuac.

Salió el año 2 *calli*.

Año 3 tochtli, 1274

En este año Cuahuitzatzin permanece allá en Texcalco Ome Mázac, en la cima del Amaqueme; sólo acostumbra venir a Tzacualtitlan Tenanco a pagar su manda.

Año 4 ácatl 1275

En éste Cuahuitzatzin permanece allí en Texcalco Ome Mázac, [126r] en la cima del Amaqueme; anda esperando algo por acá en Tzacualtitlan Tenanco.

Año 5 técpatl, 1276

En este año Cuahuitzatzin tan sólo permanece allí en la cima del Amaqueme junto a su mujer, la *cihuapilli* de nombre Cilcuetzin, y la hija de ambos, la de nombre Xiuhtoztzin.

Año 6 calli, 1277

En este año Cuahuitzatzin todavía permanece allí en Texcalco Ome Mázac.

Año 7 tochtli, 1278

En este año Cuahuitzatzin todavía permanece allí en Texcalco Ome Mázac, en la cima del Amaqueme.

viii acatl xihuitl 1279

Auh yn tlacatl Quahuitzatzin tlayllotlac teuhctli onca huecahuac yn Texcalco Omemaçac yn icpac Amaqueme ye omito⁹ çan hualhuia yn Chiconcouac huallachixtineca ynic oncan hualmoxtlahuaya auh ye quin ihquac yn ocenquicaco yn imacehualhuan yn tenanca y tlayllotlaque yn atlauhteca y tlacatecpán tlaca yn amilca yn ompa quinhualcauhtiaca atenco ye quin ihquac yn ipan in omoteneuh yn *viii* acatl xihuitl yn ocenquicaco niman ye hualtemo yn icpac Amaqueme yn Quahuitzatzin chichimecatl ynic mocentlallico yn Tzaqualtitlan Tenanco ye quiquetza yn teocalli yn ical Nauhyoteuhctli.//

auh ynic ye nemi nican [126v] yn ihquac yn ye yuh nepa ye matlactlomey xihuitl ynic hualleuh yn ompa atenco yn ipan chiuhcuhui acatl xihuitl auh ynic ye oncan Tzaqualtitlan Tenanco ynic motlacaatecollocalti auh ynic tlemamal çan quinamicti matlactlomey xihuitl ynic huel mitohua yn matlactlomey acatl xihuitl.// yn teocalli yn ical Nauhyoteuhctli yn quiquetzque yz cate yn tlahtoque yn Tlayllotlacan ye omotocateneuh yehuatl yn tlatohuani yn chichimecatl yn Quahuitzatzin tlayllotlac teuhctli ynic ome ytoca Quachipaçoltzin tlacateuhctli ynin chichimecatl ymacicauh yn tlacatecpáneca yni-quey¹⁰ ytoca Teccizmitl amilcatl teuhctli ynin chichimecatl ymacicauh yn amilca ynin omentin tlahtoque yc monotza yn chichimeca ca çan iteuhctlatocahuan catca yn tlatohuani Quahuitzatzin. auh yn atlauhteca yn intlahtocauh yn ihquac yn çä ye oc ompa tlahtocati yn atenco yn Illancueyl atlauhtecatl teuhctli ye omito tlacpac amo huel hualla y nican Tzaqualtitlan Tenanco Chiconcohuac çan ompa tlahtocat yn atenco

quizqui yn *viii* acatl xihuitl.

ix tecpatl xihuitl, 1280

Ypan in yn xihuitl yn hualmiquanique yn Chapultepec yn mexica chichimeca ycpac motlallico yn tepetzintli yquac yntlahiocauh mo-chiuhtihuitz yn tlacatl huehue Huitzilihuitl chichimecatl.

⁹ Puso *mito*, pero lo corrigió.

¹⁰ Léase: *inic ei*.

Año 8 ácatl, 1279

Y la persona Cuahuitzatzin, *tlailotlacteuhctli*, estuvo mucho tiempo allá en Texcalco Ome Mázac, en la cima del Amaqueme; ya se dijo que sólo venía a esperar algo en Chiconcóhuac porque allí pagaba su manda. Y ya después, cuando vinieron a congregarse sus ma-cehuales los tenanca, los tlailotlaque, los atlauhteca, los de Tlaca-tepan, los amilca, a quienes había dejado allá en *atenco*, ya después, cuando en este mencionado año 8 ácatl vinieron a congregarse, en seguida baja de la cima del Amaqueme el *chichimécatl* Cuahuitzatzin; cuando vinieron a establecerse todos en Tzacualtitlan Tenanco le-vantan el templo, la casa de Nauhyoteuhctli.

Y desde que viven aquí, [126v] cuando han pasado ya trece años desde que partieron de allá de *atenco* en el año 9 ácatl [1267], y des-de que están allí en Tzacualtitlan Tenanco, desde que se hizo la casa del *tlacatecólotl* y desde que se hizo fuego, sólo ajustaron trece años, por lo que puede decirse año 13 ácatl;⁶ levantaron el templo, la casa de Nauhyoteuhctli, los *tlahtoque* de Tlailotlacan que aquí están: ya fue mencionado el nombre del *tlahtohuani* Cuahuitzatzin, *chichimécatl tlailotlacteuhctli*; el segundo de nombre Cuachipazoltzin, *tlaca-teuhctli*, el *chichimécatl* que fue unificador de los tlacatecpaneca; el tercero de nombre Teccízmitl, *amílcatl teuhctli*, el *chichimécatl* que fue unificador de los amilca. Estos dos *tlahtoque*, que se llaman chichimeca, sólo eran los *teuhctlahtoque* del *tlahtohuani* Cuahui-tzatzin. Y el *tlahtohuani* de los atlauhteca, por entonces todavía go-bernante allá en *atenco*, Ilancuéitl, *atlauhtécatl teuhctli*, ya se dijo arriba que no pudo venir aquí a Tzacualtitlan Tenanco Chiconcó-huac, sólo gobernó allá en la ribera.

Salió el año 8 ácatl.

Año 9 técpatl, 1280

En este año se mudaron los mexica chichimeca a Chapultépec, se asentaron en la cima del cerrito cuando venía fungiendo como su *tlahtohuani* la persona del *huehue* Huitzilíhuitl, *chichimécatl*.

⁶ Esto mismo se repite en el *Memorial* (f. 58r-59v), y en ambos casos su sentido no es claro. Parece señalar una corrección de años.

x calli xihuitl, 1281

Ypan in motlahtocatlalli yn tlacatl Coxcoxtli tlahtohuani Culhuacan ynhuexiuh yn tenanca atlauhteca ynin Coxcoxtli [127r] ynin Coxcoxtli ca yxhuiuhtzin yn cihuapilli y conan y comitlani yn Illancueyl atlauhtecatl teuhctli.

xi tochtli xihuitl, 1282

xii acatl xihuitl, 1283

xiii tecpatl xihuitl, 1284

i calli xihuitl, 1285

2 tochtli xihuitl, 1286

iii acatl xihuitl, 1287

iiii tecpatl xihuitl, 1288

Ypan in oncan cenpohualxiuhtique yn totollimpaneca yn amaque-meque yhuan Tzaqualtitlan tenanca ynic ye cate nican ynic acico chichimeca tlahtoque Atonaltzin chichimeca teuhctli yhuan Quahuitzatzin tlailotlac teuhctli.

v calli xihuitl, 1289

vi tochtli xihuitl, 1290

Auh yn tlacatl yn Illancueyl atlauhtecatl teuhctli ye omito tlacpac amo ma huel hualla y nican Tolteca Tzaqualtitlan Tenanco ye ompa

Año 10 calli, 1281

En éste se asentó como *tlahtohuani* la persona de Coxcoxtli, *tlahtohuani* de Culhuacan, pariente de los tenanca atlauhteca porque de este Coxcoxtli [127r] es nieta la *cihuapilli*, la que tomó al ir a solicitarla Ilancuéitl, *atlauhtécatl teuhctli*.

Año 11 tochtli, 1282

Año 12 ácatl, 1283

Año 13 técpatl, 1284

Año 1 calli, 1285

Año 2 tochtli, 1286

Año 3 ácatl, 1287

Año 4 técpatl, 1288

En éste cumplieron veinte años de estar aquí los totolimpaneca, los amaque meque y los de Tzacualtitlan Tenanco, desde que están aquí, desde que llegaron los *tlahtoque* chichimeca Atonaltzin, *chichimecateuhctli*, y Cuahuitzatzin, *tlailotlacteuhctli*.

Año 5 calli, 1289

Año 6 tochtli, 1290

Y la persona de Ilancuéitl, *atlauhtécatl teuhctli*, ya se dijo arriba, no pudo venir aquí a Tolteca Tzacualtitlan Tenanco ya que gobernó allá

tlahtocat yn atenco caxtolomey xivitl yn oncan tlahtocat. yn oncan quichiuhpiltzin atenco ytoca Ytzquauhtzin xocoyotl yuh quihtohua ytech quiz yn cihuapilli Culhuacan//

auh in yehuatl yn Illancueytl niman ye quimixiptlatia yn ipiltzin yn itoca Ytzquauhtzin quitlahtocatlalli quicahuili yn itlahtocayo yn atlauhtecatl teuhcyotl. yn oquitlahtocatlalli yn ipiltzin niman ye quinahuatia quilhuia:

—xihuallauh y tinopiltzin nimitznhuatia xocommati yn cuillotl yn çacatl yn tlalli yn oquimacehuato yn tlacatl Quahuitzatzin tlailotlac teuhctli yhuan y mocoltzin ocatca yn Itz [127v] quauhtzin atlauhtecatl teuhctli yn ompa Tolteca Tzaqualtitlan Tenanco. auh y nehuatl ca ye niyah y ompa y Cohuatlichan yn Acolhuacan

niman ye quihiucatz yn piltontli chiquacentochli xihuitl yn ipan quitlahtocatlalli yn itatzin çan no ye yn ipan yn i quihuallehualli ynic caxitico y nican Tzaqualtitlan Tenanco Chiconcohuac yn chiquacentochli xihuitl ypan acico yn tlacatl Quahuitzatzin. yc omentin catca yn tlahtoque y nican Tzaqualtitlan Tenanco yc concahuiticate yn tlahtocayotl yece oncan hueycan catca yn Tlayllotlacan yn iyeyampa Quahuitzatzin tlayllotlac teuhctli ynic mitohua yn tlacatl Quahuitzatzin *Rey* catca yhuan in oc cequintin yn itech oquizque tlahtoque yn tlayllotlaca teteuhcti yn tlayllotlaca tlahtoque// auh yn Atlauhtlan ca çan quitoquilliticatca ynic hueycan catca yn iyeyampa Itzquauhtzin atlauhtecatl teuhctli ynic mitohua yn tlacatl Itzquauhtzin çan iuhqui *Duque* catca yhuan yn oc cequintin yn itech oquizque tlahtoque yn atlauhteca teteuhcti yn atlauhteca tlahtoque

auh in oncan omoteneuh oc occan yn Tlacatecpán yhuan Amilco macihui yn oncan ihuan tlahtoque catca ca çan teuhctlatoque ynic mitohua [...]¹¹ catca yteuhctlahtocahuan catca yn Quahuitzatzin ytech ytzticatca ynic hueycan iyeyampa catca yn onca Tlayllotlacan tecpan.

quizqui yn *vi* tochtli xihuitl.

¹¹ Espacio en blanco.

en *atenco* dieciocho años; cuando gobernó allá en la ribera, engendró a su hijo de nombre Itzcuauhztzin, *xocóyotl* que, según dicen, salió de la *cihuapilli* de Culhuacan.

Y este Ilancuéitl, luego de hacer representante a su hijo, el de nombre Itzcuauhztzin, lo asentó como *tlahtohuani*, le dejó su *tlahtocáyotl*, el *téuhcyotl atlauhtécatl*; al asentar como *tlahtohuani* a su hijo, en seguida le ordena, le dice:

—Ven, tú que eres mi hijo, te ordeno que vayas a conocer el cuijote, el zacate, la tierra que fueron a merecer la persona de Cuahuitzatzin, *tlailotlacteuhctli*, y el que fue tu abuelo, [127v] Itzcuauhztzin, *atlauhtécatl teuhctli*, allá en Tolteca Tzacualtitlan Tenanco. Y yo, ciertamente, ya me voy allá a Cóhuatl Ichán, a Acolhuacan.

Luego de acompañar al niño en el año 6 *tochtli*, en el que lo asentó su padre como *tlahtohuani*, también en éste lo hizo venir hasta hacerlo llegar aquí a Tzacualtitlan Tenanco Chiconcóhuac; en el año 6 *tochtli*, cuando llegó la persona de Cuahuitzatzin, los dos eran *tlahtoque* aquí en Tzacualtitlan Tenanco porque están encargados del *tlahtocáyotl*; sin embargo, allí donde estaba el lugar grande, Tlailotlacan, era la sede de Cuahuitzatzin, *tlailotlacteuhctli*, por lo cual se dice que la persona de Cuahuitzatzin era *rey*, y los otros *tlahtoque* que salieron de él eran los *tlailotlaca teteuhctin*, los *tlailotlaca tlah-toque*. Y Atlauhtlan, que tan sólo lo seguía como lugar grande, era la sede de Itzcuauhztzin, *atlauhtécatl teuhctli*, por lo que se dice que la persona de Itzcuauhztzin sólo era como *duque*, y también los otros *tlahtoque* que salieron de él, eran los *atlauhoteca teteuhctin*, los *atlauh-teca tlah-toque*.

Y allá en los otros dos lugares mencionados, Tlacatecpán y Amilco, aunque allí había *tlahtoque* junto a él, sólo eran *teuhctlahtoque*, por eso se dice que eran [...], *teuhctlahtoque* de Cuahuitzatzin pues por él estaban al pendiente, porque la sede del lugar grande estaba allá en el *tecpan* de Tlailotlacan.

Salió el año 6 *tochtli*.

vii acatl xihuitl, 1291

viii tecpatl xivitl, 1292

ix calli xihuitl, 1293

x tochtli xihuitl, 1294 [128r]

xi acatl xihuitl, 1295

Ypan in yn xi acatl xihuitl yn quiçaco yn Tequanipan tlaca

Auh nican pouhtica ynic huallaque yn intlamaceuhcahan yn Tequanipan tlaca yn quinhualyacan ytoca Tziuhtlacauhqui Yaopol tzonpahua yehuatl hualteomama quihualmama yn inteouh catca ytoca Citecatl yhuan ce cihuatl yn quihualhuicac amo huel momati in ytoca yn inhueltiuh Tequanipan tlaca/ yuh quitohua ychpoch yn omotocateneuh yn Tziuhtlacauhqui yn quihualhuicac//

auh ya yepohualxiuhtica on caxtolli xiuhtica ynic ompa hualquizque ynic ompa huallehuaque huallolinque yn Chicomoztoc Qui-nehuayan ynic acico nican ca Huexotzincopa yhuan Calpan yn huallaque y hualtemoque tlayehualloto atenco yn tecauhque yn quincauhtiquizca ynpohuan Tequanipan tlaca yn iuh necituh ytlamian in tlahtolli. oncan acico oncan motlallico yn quaughtenco yn itocayocan Otlatepec.

Auh ye yauh yn Tliltecatzin chichimeca yaotequihua yn amiz auh ypan onquiçato yn aquin moquetzticac atle ma ysla ytech huetzticac çan huel nexehuaticac yc niman ye quinotza yn Tliltecatzin chichimeca yaotequihua ye quilhuia:

—ac tehuatl campa otihualla.

quihto:

—ca Huexotzincopa onihuatemoc.

Año 7 ácatl, 1291

Año 8 técpatl, 1292

Año 9 calli, 1293

Año 10 tochtli, 1294 [128r]

Año 11 ácatl, 1295

En este año 11 *ácatl* llegó la gente de Tecuanipan.

Y aquí está relatado cómo vinieron los merecedores de la gente de Tecuanipan a quienes vino guiando el de nombre Tziuhtlacauhqui Yaópol, *tzompahua*, que vino como *teomama*, que vino cargando al que era dios de ellos, el de nombre Citécatl, y que trajo a una mujer de la que no se sabe bien su nombre, hermana mayor de la gente de Tecuanipan que, según dicen, era hija del nombrado Tziuhtlacauhqui, quien la trajo.⁷

Y ya habían pasado setenta y cinco años desde que salieron de allá, desde que partieron de allá, desde que se movieron de Chicomóztoc Quinehuayan,⁸ hasta que llegaron aquí; puesto que por el rumbo de Huexotzinco y Calpan vinieron, descendieron, fueron rodeando la ribera, dejaron gente, al pasar fueron dejando a los allegados de la gente de Tecuanipan; según aparecerá al final del relato, allí donde llegaron, donde se asentaron en la orilla del bosque, fue en el lugar de nombre Otlatépec.

Y ya que Tliltecatzin, *chichimeca yaotequihua*, va a cazar, pues se topa con aquel que está erguido, del que ninguna cosa pende de sí, quien sólo está muy cenizo de color, con lo que en seguida lo llama Tziuhtlacauhqui, *chichimecayaotequihua*, le dice:

—¿Quién eres tú? ¿De dónde viniste?

Dijo él:

—Pues bajé por el rumbo de Huexotzinco.

⁷ Como guía de los de Tecuanipan, Tziuhtlacauhqui era considerado como padre de todos ellos, por consiguiente, su hija sería la hermana, y hermana mayor por su rango de hija del guía.

⁸ Ya que el *Memorial* (f. 73v) fija el acontecimiento en 2 *calli xihuitl*, 1221, Chimalpain consideró aquí ambos extremos de la cuenta.

Quilhui in Tliltecatzin:

—tle motoca.

Quihito:

—ca nitziuhtlacauhqui niyaopol.

Oc ceppa quilhui yn Tliltecatzin:

—auh can tiyauh can titlamatiuh.¹²

Quihito in Yaopol:

—ca acan nitlamattiuh ca acan niyauh ca çá nican nihuallamattia.

Oc ceppa quilhui yn [128v] Tliltecatzin:

—Auh tle yn tiqua tle yn mitac mochiuhnihuitz.

Quihito:

—ca atle.

Oc ceppa conilhui yn Tliltecatzin:

—çó¹³ mach atle ticqua tle yn tiqua y nehuatl yzca y nicqua y nitac mochiuhnihemi. Auh yn axcan nimitzlaocollia nimitzmaca yn mitac ma quenmanian ticmaxcatiznec yzca y nonetlatil y noma tlaonoc ynic nichichimecatl yn at huel ticchihuaz yc ximotlayecolti y nomiuh y notlahuitol nimitzmaca ca yn oncan in cenquiztoc y nomecauh y notapayol auh yn tle yn tiquiximati yn nican xicqua ca ye notlallicuiloapan ye notlatzonpilpan.

Auh in yehuatl yn Yaopol quilhui yn Tliltecatzin:

—otinechmocnelili otlacauhqui y moyollotzin//

Auh yc oncan quimomecatito yn Tliltecatzin yn cihuatl yn inhueltiuh Tequanipan tlaca yn quihualhuicac Tziuhtlacauhqui Yaopol

¹² Léase: titlamattiuh.

¹³ Léase: çá o çan.

Le dijo Tliltecatzin:

—¿Cuál es tu nombre?

Dijo:

—Pues soy Tziuhtlacauhqui, soy Yaópol.

Otra vez le dijo Tliltecatzin:

—¿Y a dónde vas? ¿Qué lugar vas a conocer?

Dijo Yaópol:

—Pues ningún lado voy a conocer, a ningún lado me dirijo, pues sólo vine a conocer por aquí.

Una vez más le dijo [128v] Tliltecatzin:

—¿Y qué comes? ¿De qué viene formándose tu bastimento?

Dijo:

—Pues de nada.

Otra vez fue a decirle Tliltecatzin:

—¿En serio nada comes? ¿Qué comes? Yo, he aquí lo que como, lo que viene formando mi bastimento. Y ahora me compadezco de ti, te doy mi bastimento, no quieras alguna vez apropiártelo; aquí está mi escondite, mis manos están dispuestas porque soy *chichimécatl*. Tal vez podrás hacerlo, busca lo necesario, te doy mis flechas, mi arco; allí están juntos mi cuerda, mi *tapayolli*. Y lo que reconoces aquí cómelo, ya estás en mis marcas de tierra, en mis atados de remates.⁹

Y Yaópol dijo a Tliltecatzin:

—Te has dignado beneficiarme, lo concedió tu corazón.

Y por ese lugar Tliltecatzin fue a unirse con la mujer, la hermana mayor de los de Tecuanipan que vino con Tziuhtlacauhqui Yaó-

⁹ Ambas expresiones denotan los límites de un territorio.

cotzti yn ihtic motlalli cihuatl yn piltontli ypiltzin yn Tliltecatzin yn iachcauhzin catca yn Atonaltzin.// ynic mitohua yn ihquac acico yn intlamaceuhcauh yn Tequanipan tlaca yn itoca Tziuhtlacauhqui cihuatl yn quihualhuicac ymecauh catca yn Tliltecatl huallotztita yn ihtic hualyetia cihuatl yn piltontli ypiltzin yn Tliltecatl yn yachcauh catca yn Atonaltzin ca Huexotzincopa yn hualtemoque./ auh macihui yn iuh oquitallitehuaque yn huehuetque tlahtolli yece ca ye quinican yn quimomecati Tliltecatzin yn cihuatl yn inhueltiuh Tequanipan tlaca//

auh in o yuh quittato yn oncan moquetzticac Tziuhtlacauhqui Yaopol hualmocuep hualla yn Tliltecatzin quinonotzaco yn iteyccauhzin yn Atonaltzin chichimecateuhctli quilhui:

—*aquin oniquittato* [129r] Aquin oniquittato çan huellisel y moquetzticac atle ma ytla ytech huetzticac çan iyo ypetlacial yn quimamaticac.

Auh yquezquiyoc in ye no yauh yn amiz yn Tliltecatzin chichimeca yaotequihua ye no ypan acito çan ye oncan yhcac yn tepantli ycpac no cuer quilhui:

—cuix ye titlahuelmati y nican yn açoc achi tocontocaznequi çä te ticmati ca ye naxcapan ye nocococapan yn otihualla.

Niman quinanquilli quihto in Yaopol:

—Otinechmocnellili otlacauhqui y moyollotzin.

Yc oppa quittato yn Tliltecatzin in Yaopol yc hualmocuep hualla yn Tliltecatzin ca çan oc quixcahuiaya y maçatl yn tochtli yn quitaqualpohuaya yn imitac mochiuhinenca. Auh oncan tequalloc y hualla yn Tziuhtlacauhqui Yaopol ye quihtoha:

—tla nitlachia can i otequalloc.

Acico yn oncan tequalloc omachtlapetztillique ynic quiytta ye aoctle y ma ytla ye neztoc y ma omitl tepeuhtoc çä tlapic yn ontlatlachiallo.

pol, la preñó; en el interior de la mujer se asentó un niño, el hijo de Tliltecatzin que era hermano mayor de Atonaltzin; por eso dicen que cuando llegó el merecedor de los de Tecuanipan, el de nombre Tziuh-tlacauhqui, la mujer que trajo, que era manceba de Tliltécatl, vino preñada, en su vientre vino el niño, el hijo de Tliltécatl que era hermano mayor de Atonaltzin, porque éstos descendieron por el rumbo de Huexotzinco. Y aunque fue así como los viejos al partir dejaron asentado el relato, sin embargo, fue hasta después que Tliltecatzin se amaneció con la mujer, con la hermana mayor de la gente de Tecuanipan.

Y después de que fue a ver a Tziuh-tlacauhqui Yaópol, allí donde está de pie, Tliltecatzin vino de regreso, vino a informar a su hermano menor Atonaltzin, *chichimecateuhctli*, le dijo:

—[129r] ¿A quién fui a ver? Al que está completamente solo, de pie, sin nada que penda de él, únicamente de pie carga su petaca.

Y en otra ocasión, también al ir a cazar Tliltecatzin, *chichimecayaotequihua*, fue a dar de nuevo con él en el mismo lugar, de pie sobre una hilera de piedras y, otra vez más, le dijo:

—¿Acaso estás a gusto aquí, o acaso quieres seguir un poco? Sólo tú lo sabes. Pues ya llegaste al lugar que me pertenece, al lugar de mi sustento.

En seguida le respondió, dijo Yaópol:

—Te dignaste hacerme un bien, lo concedió tu corazón.

La segunda vez que Tliltecatzin fue a visitar a Yaópol, cuando Tliltecatzin regresó, vino porque todavía se ocupaba sólo del venado, del conejo, lo que consideraba comida, que habitualmente formaba su bastimento. Y del lugar donde es comida la gente,¹⁰ de donde llegó Tziuh-tlacauhqui Yaópol, enseguida dice [Tliltecatzin]:

—Debo ir a observar dónde fue comida la gente.

Llegado allí, donde es comida la gente, todo lo habían arrasado, razón por la cual ya nada ve, ninguna cosa está manifiesta, ni los huesos están esparcidos; fue por demás la observación.

¹⁰ *Tecuálloc* se ha traducido como “es comida la gente” porque en este caso no es topónimo, aunque así lo consideran Silvia Rendón y J. de Durand. El término se refiere a parajes montañosos, agrestes y peligrosos donde moran fieras (véase Sahagún, *Historia general...* l. XI, c. VI, y *Códice florentino*, l. XI, c. VI, f. 110r-v).

Auh yn oncan tequalloc oncan yhcac ahuaquahuitl ytlan moquetzaco yn Tziuhtlacauhqui Yaopol yeh icac in ye hui amizque yn tlahtoque yn chichimeca yn totollimpaneca yn Atonaltzin yhuan yn Tliltecatzin oncan ipan acito yn ahuaquauhitlan moquetzticac yn oncan tequalloc niman ye quilhuia yn Tziuhtlacauhqui yn Yaopol:

—cuix ye oncan in yn titlahuelmati yn at ye oncan ma ye oncan ximotlalli.

Yc quinnanquilli quihto yn Tziuhtlacauhqui yn Yaopol:

—ohuannechmocnelilique tlahtoquehe chichimecaye ca namoma ca namocxi niyaz ca nitzca ca niyopoch niaz yn al [129v] tepetl.

Auh niman yahque yn tlahtoque yn chichimeca yn Atonaltzin yhuan yn Tliltecatzin yn amito auh yquezquiyo in ye tleco yn Tziuhtlacauhqui yn Yaopol yn Amaqueme ycpac ynpa mocallaquito yn Atonaltzin chichimecateuhctli yhuan yn Tliltecatzin chichimeca yao-tequihua ypetlacaltzin quimamatihu yn tley yn iteouh catca oncan onotiuh quilhuique yn chichimeca

—xihualmohuica nican ximonemiti

auh yn oncan yc nenza yntlan yn campa onmohuicaya quimatiuh yn ipetlacatl¹⁴ auh yn canin onhuihuia quihualpillotaci yn ipetlacaltzin ynin ce xiuhti yn intlan monemitiaya yn totollimpaneca oncan ypan quiz in xi acatl xihuitl 1295. auh niman ye quihuallihua yn tepetonco quilhuique

—oncan xomotlalli on

ynic oncan motallico ynic axcan motenehua Citepec quin ye-huatl tlatocayoti yn Tziuhtlacauhqui in Yaopol ypampa yn itoca Tziuhtlacauhqui.

auh yn ixquichcauh oncan catca yn tepeticpac mochipa ontla-chiaya yn ompa tequalloc ynin çä huell oquicel¹⁵ y hualla yn Tziuhtlacauhqui yn Yaopol. o yuh ye ce xihuitl ypan tlaco xihuitl hualla yn Tziuhtlacauhqui yn quiçaco yn itahuan ytoca Quauhquez yhuan

¹⁴ Así en el original. Léase, como arriba o abajo: *ipetlacal*.

¹⁵ Léase: *oc icel*.

Y allí donde es comida la gente, donde está de pie el *ahuacuáhuitl*, junto a él vino a erguirse Tziuhtlacauhqui Yaópol, ya está de pie; ya que van a cazar los *tlahtoque* chichimeca totolimpaneca, Atonaltzin y Tliltecatzin, fueron a dar con él, estaba erguido junto al *ahuacuáhuitl*, allí donde es comida la gente. En seguida le dicen a Tziuhtlacauhqui Yaópol:

—¿Acaso ya estás a gusto en ese lugar? Si es así, asiéntate en él.

Cuando les respondió, dijo Tziuhtlacauhqui Yaópol:

—Se han dignado favorecerme, oh *tlahtoque*, oh chichimeca; iré, puesto que soy mano y pie de ustedes;¹¹ iré, puesto que soy costado y lado izquierdo de la [129v] población.¹²

Y en seguida partieron los *tlahtoque*, los chichimeca Atonaltzin y Tliltecatzin, fueron a cazar. Y cuantas veces sube Tziuhtlacauhqui Yaópol a la cima del Amaqueme, al entrar con Atonaltzin, *chichimecateuhctli*, y con Tliltecatzin, *chichimecayaotequihua*, va cargando su preciada petaca en la que estaba su dios; allí donde va a estar asentado le dijeron los chichimeca:

—Dígnate venir aquí, vive por ti mismo.

Y de allí, donde estuvo viviendo junto a ellos, a cualquier lugar que se dirigía iba cargando su petaca. Y a donde quiera que iba, en llegando colgaba su valiosa petaca. Hizo un año que se sustentaba junto a los totolimpaneca, allí donde salió el año 11 *ácatl*, 1295. Y en cuanto lo envían al cerrillo, le dicen:

—Ve a asentarte en él.

Desde que vino a asentarse allí, hasta ahora, se llama Citépec, luego de que Tziuhtlacauhqui Yaópol lo nombró; su nombre se debe a Tziuhtlacauhqui.

Y todo el tiempo que estuvo allí arriba del cerro, siempre iba a mirar allá por donde fue comida la gente; allí vino solamente él, Tziuhtlacauhqui Yaópol. Luego de año y medio que vino Tziuhtlacauhqui, aparecieron sus padres, el de nombre Cuáuhquez y Eztecon. Y aquí está lo que trajeron en sus manos, con lo que vinieron a

¹¹ Ser mano, ser pie de alguien: ser su servidor.

¹² Ser el costado, ser el izquierdo de alguien: ser el segundo en importancia.

Eztecon.¹⁶ auh yz ca yn inmac huallactia ynic ymac motlallico yn altepetl ynmaçayehuaquen yhuan teccizcozcatl teciztecuecuextli tecizcençacatl yhuan yncohuacuic.

auh yn o yuh acico yn itahuan quin ihquac on temoc motlallito yn ompa tequalloc ynic axcan motocayotia Tequanipan [130r] Tequanipan ypampa yn oncan tequalloc yn motlallito. auh yn ompa achtopa yn quittato yn Tliltecatzin in Yaopol yn tepanticpac moquetzticaya yc axcan motocayotia Teotepanco. O ca yhuin yn huallaque yn Tequanipan tlaca.

Auh nican ca oc centlamantli yntlahtol quitlallitihui oc cequintin huehuectque catca yuh quitotihui yn.

Auh nican pouhtica ynic huallaque yn intlamaceuhcahuan yn Tequanipan tlaca yn quihualyacan ytoca Tzuuhlacauhqui tzonpahua yehuatl hualteomama quihualmama yn inteouh catca ytoca Citecatl in *diablo* yhuan ce cihuatl yn quihualhuicac amo huel momati yn itoca ymecauh catca yn Tliltecatl huallotztita yn ihtic hualyeta cihuatl yn piltontli ypiltzin yn Tliltecatl yn iachcauhtzin catca yn Atonaltzin ca Huexotzincopa yhuan Calpanpa y hualtemoque tlahuahualloto¹⁷ atenco yn tecauhque yn quincauhtiquizca yn in Tequanipan tlacapohuan oncan acico yn quauhtenco oncan yn motlallico yn itocayocan Otlatepec oncan tlapopatzaya auh yc niman ye quito-hua yn imomextin yn tlahtoque yn tlalmaceuhque yn Quahuitza teuhctli yhuan yn Atonaltzin chichimeca teuhctli ye quihtohua yn ye ontlachia quihtoque yn tlahtoque.

—aunque yn achca yn tlapopotza yn quauhtenco totahuane xiquimictiti ompa xiquimonmiminati ca otomac huetzico ye tomalhuan ca ye otitlamaceuhque otitlamachiyotique tley quichihuazque yn tlahuelliloque.

Auh ynic niman ye ontlayhua yn tlahtoque yn Quahuitzatzin tlayllotlacteuhctli yhuan yn Atonaltzin chichimeca teuhctli [130v] Yc niman yahque yn intitlanhuan yn tlahtoque mochintin yn intitlanhuan yn intehcyohuan moyaochichiuhui tlahuitoltica mitica matzopetzta yntlahuitol yeta yhuan ymicon ynic niman yntech acito. niman ic ompa ynpan acito yn ompa tlapopatzaya yn Otlatepec tlatlehuatztoque yn inpan acito. yc niman quimilhuique acameque

¹⁶ Había repetido Quauhquez, pero lo tachó.

¹⁷ Léase: *tlayahualoto*.

establecerse en una parte de la población: sus vestiduras de piel de venado y collares de caracol, faldellines de caracol, bezotes de caracol y sus cantes comunes.

Y ya que llegaron sus padres, en seguida bajó, fue a asentarse allá por donde fue comida la gente, que ahora se llama [130r] Tecuanipan en virtud de que fue a asentarse allí donde es comida la gente. Y allá, donde por primera vez Tliltecatzin fue a ver a Yaópol que estaba erguido sobre la hilera de piedras, hasta ahora se llama Teotepanco. Fue así como vinieron los de Tecuanipan.

Pero aquí está otra versión, el relato que vinieron registrando algunos otros que ya eran antiguos; es así como lo vienen diciendo.

Y aquí se cuenta de cuando vinieron los merecedores de la gente de Tecuanipan a los que vino guiando el de nombre Tzuuhla-cauhqui, *tzompahua*, quien vino cargando al dios, que vino cargando al que era dios de ellos, un *diablo* de nombre Citécatl, y una mujer que vino en su compañía, de la que no se sabe bien su nombre, que era manceba de Tliltécatl, vino preñada; en el vientre de la mujer vino un niño, el hijo de Tliltécatl, que era hermano mayor de Atonaltzin. Ciertamente vinieron bajando del rumbo de Huexotzinco y Calpan, fueron errando; en la orilla del agua dejaron gente, de paso dejaron allegados de los de Tecuanipan; ya que llegaron allí, a la orilla del bosque, vinieron a asentarse donde se nombra Otlatépec, en donde humeaba mucho. Y luego de comentar esto los dos *tlahtoque*, los que merecieron la tierra, Cuahuitza *teuhctli*, y Atonaltzin, *chichimecateuhctli*, luego de referir lo que ven allá, dijeron los *tlahtoque*:

—¿Quiénes hacen y hacen tanto humo a la orilla del bosque? Oh, padre nuestros, vayan a matarlos, vayan a flecharlos allá. Puesto que vinieran a caer en nuestras manos, ya son nuestros prisioneros, porque ya hicimos merecimiento, ya pusimos marcas, ¿qué harán los malvados?

Y con esto, en seguida envían mensajeros los *tlahtoque* Cuahuitzatzin, *tlailotlacteuhctli*, y Atonaltzin, *chichimecateuhctli*; [130v] ya que partieron los mensajeros de los *tlahtoque*, todos los mensajeros de sus *téuhcyotl* van ataviados como guerreros, con arcos, con flechas, con brazaletes, fueron con sus arcos y aljabas. Al punto los encontraron, en seguida se toparon por allá con ellos, allá donde humeaba mucho, en Otlatépec, dieron con los que asaban algo; en seguida dijeron a los advenedizos:¹³

¹³ Literalmente “los sin lugar”.

—campa ohuahuallaque¹⁸ yn nican ohuamotlallico tamechmictico nican tamechmiminazque otechhuallihuaque yn tlahtoque yn chichimeca otlamachiyotilloc otlatzonilpilloc tle yn n ocque anquichihuazque ca chichimeca teuhctli Atonaltzin yhuan tlaylotlacteuhctli Quahuitzatzin yn otechhuallihuaque ca ye ymaxcapa yn tlahtoque

yc niman hualmoquetz yn Tziuhtlacauhqui quinhualnamic no yehuatl yn cihuatl hualtenamic. auh quinhualnanquilli quihto yn Tziuhtlacauhqui:

—Ohuanquimihiyohuilitque ohuamaxitico nopolhuane yn tle yn anquimochihuillizque ma xicmochihuillcan. cuix tomapatlazque amohuicpatzinco cuix quen tiquitozque. auh ca yzca tamechontocaquiltilla. ca ye yc toncate yn ompa tonyazque yn tiquimontixpantitzinozque yn toteuhcyohuan yn totlahtocayohuan. auh ca nican ca yn cihuatzintli. ca quintlacazcaltilia quintlacahuapahuillia ca yn piltzintzin yn oquichpiltzintli yn quitquitica yn cihuatzintli. ca yehuatl yn ipiltzin yn chichimeca yaotequihua yn Tliltecatzin ca ytlazopiltzin ynin piltzintli ytoca Tziuhtecatl auh quen quimalhuizque yn tlahtoque ma tamechtohuiquillican ma tiquintotlapalhuiti.

yc niman [131r] Yc niman concuique yn intetech acia yc niman ye huitze ye quihiucatze yn huehue Tziuhtlacauhqui yhuan yn cihuatl yn tlacazcaltia yn tlacahuapahua yc quinhualhuicaque yn imixpan yn tlahtoque quimixpantico quinnonotzaco yn Quahuitza teuhctli yhuan yn chichimecateuhctli yn Atonaltzin. oncan ynpan acico yn Citepec. oncan quintlamamacaco yn tlahtoque auh yn quihualhuicaque yn quinmacaco ocotochtl matlahuacalli matzopetztl teccizyacamitl anoço teccizcacamitl pachamatl yhuan cicuillin ihuan tlahuitolli micomitl yehuaquemitl yhuan aztaxilotl yn o yuh quintlamamacaque yn tlahtoque niman ye quintlatlauhtia yn Tziuhtlacauhqui choquitzlahtoltica quintlapallo yn tlahtoque no yehuatl yn cihuatl yn imecauh yn Tliltecatl oncan quiximatque ca nel quintlacazcaltillia quintlacahuapahuillia no cencamatica quintlapalloque. yc niman oncan quintlaocollique yn tlalli cenza huey yn quicauh yn Atonaltzin yn itlamacehual. Auh yn Quahuitzatzin yn quicauh yn tlalli yn itlamacehual çan quexquichca tlacatecoloithualco yn quizticaca yn tenanca tepantli yn Tequanipan

yn yhquac moch ihui ye omito ypan xi acatl xivitl ca yuhqui yn ynic tiquinnelhuayomati yn Tequanipan tlaca yn tiTzaqualtitlan

¹⁸ Léase *ohuanhuallaque* y, en la siguiente, *ohuammotllaallico*.

—¿De dónde vinieron que llegaron a asentarse aquí? Venimos a matarlos, aquí los flecharemos; nos enviaron los *tlahtoque*, los chichimeca; fueron marcadas las cosas, fueron atados los cabos,¹⁴ ¿qué diantres harán ustedes puesto que el *chichimecateuhctli* Atonaltzin y el *tlailotlac-teuhctli* Cuahuitzatzin nos enviaron, puesto que ésta ya es propiedad de los *tlahtoque*?

En seguida se levantó Tziuhtlacauhqui, vino a recibirlos, y también ella, la mujer, vino a recibir a la gente. Y al responderles, dijo Tziuhtlacauhqui:

—Se fatigaron al determinarse a llegar, oh, hijos míos. Lo que ustedes se dignen hacer ¡háganlo! ¿Acaso se interpondrán nuestras manos ante ustedes? ¿Acaso diremos cómo? Pero he aquí que vamos a obedecerlos; puesto que ya estamos en esto, allá iremos a presentar con respeto a nuestros *téuhcyotl*, nuestros *tlahtocáyotl*. Y ciertamente aquí está la mujer que los cría, que los fortifica, porque el noble niño, el noble varoncito que está cargando la mujer, ciertamente él, es hijo del *chichimecayaotequihuá* Tliltecatzin, que este niño, de nombre Tziuhtécatl, es su hijo legítimo. Y sea lo que se dignen mandar los *tlahtoque*, hemos de ir a acompañarlos a ustedes, hemos de ir a saludarlos a ellos.

[131r] En cuanto lograron relacionarse con ellos, en seguida se van, van acompañando a *huehue* Tziuhtlacauhqui y a la mujer que cría, que fortifica a la gente; con esto los vinieron acompañando ante los *tlahtoque*, vinieron a presentarlos, a informar a Cuahuitza *teuhctli* y al *chichimecateuhctli* Atonaltzin allí donde los encontraron, en Citépec, en donde obsequiaron a los *tlahtoque*. Y les dieron lo que trajeron: una marta, angarillas de red, brazaletes, narigueras de caracol, quizá de las largas de caracol, papel lanudo además de chalecos y arcos, aljabas, vestiduras de piel y penachos de garza. Ya que obsequiaron a los *tlahtoque*, en seguida Tziuhtlacauhqui les suplica, con palabras llorosas saludó a los *tlahtoque*. También a la mujer, a la manceba de Tliltécatl, allí le reconocieron que en verdad hace que crezcan, que se fortalezcan; también con una sola palabra los saludaron, en seguida los socorrieron con una tierra muy grande que dejó Atonaltzin de su merecimiento. Y Cuahuitzatzin dejó la tierra de su merecimiento: sólo lo que va del patio del *tlacatecólolt* hasta donde aparece la hilera de piedras de los tenanca en Tecuanipan.

Entonces, todo lo dicho así referente al año 11 *ácatl*; es de esta manera que conocemos el origen de la gente de Tecuanipan, de los

¹⁴ Se trata de un territorio ganado y legitimado.

110 PRIMERA, SEGUNDA, CUARTA, QUINTA Y SEXTA RELACIO ES

tenanca ca nel tonenonotzal ynic yehuatl yn Tziuhtlacauhqui ca çatepan yn acico ca ye otlamaceuhque yn tlahtoque yn Quahuitza teuhctli yhuan yn Atonaltzin chichimecateuhctli ye cenpohualxihuitl ypan chiconxihuitl cate yn amaqueemeque yhuan tenanca [131v] Y huallaque yn Tequanipan tlaca.

quizqui yn *xi* acatl xihuitl.

xii tecpatl xihuitl, 1296

Ypan in yn xihuitl¹⁹ yn tepan acico yn Ocelotl teuhctli yn tlahuahuani hualmochiuhtia yn Tequanipan Huixtoco. ye yuh ce xihuitl ypan tlaco ye nican ca Tequanipan Amaquemecan yn Tziuhtlacauhqui Yaopol tzonpahua yniquipan²⁰ acico yn Ocelotl teuhctli atenco hualahuac.

Auh nican ca yntlahtollo yn Tequanipan tlaca huehuetque yn oquic²¹ ayemo huallacia yn nican Tequanipan Amaquemecan.

auh ca ynic ompa hualquizque ynic ompa huallehuaque huallolinque yn Chicomoztoc Quinehuayan yztac texcallocan inic nohuian otlipan hualnentiaque ynic hualmotetecatiaque ynic hualmotlatllallitiaque yn ixquich yc quihualpanahuique tlalli ca ye yentin yn intlahtocahuan yn Tequanipan tlaca yn otlica momiquillico ca nican tocateneuhicate

2 calli xihuitl 1221 años. ypan in ynic ompa hualquizque Chicomoztoc yn Tequanipan tlaca yn ompa hualquiz tlahuahuani ytoca Cuitlach teuhctli tlahuahuani Huixtoco ynic niman ompa huallehuaque ynic ohualnenenque.

auh *x* tecpatl xihuitl 1242 años. ypan y momiquillico yn Cuitlach teuhctli tlahuahuani Huixtoco. ynic nohuian hualnentiaque ynic huallatocatitia otlipan 22 xihuitl. auh ça niman ipan in yn *x* [132r] yn *x* tecpatl xihuitl yn hualmotlahtocatlatlalli yn Quauhtzin teuhctli tlahuahuani Huixtoco ynin yn quihualtlahtocatlallique amo huel momati campa tlalli campa altepetl ipan ynic niman ohualnenenque.

¹⁹ Agregada la *l*.

²⁰ Léase: *inic ipan*.

²¹ Léase: *oc ic*.

que somos tenanca de Tzacualtitlan, porque en verdad es nuestro acuerdo que Tziuhtlacauhqui llegó después, ya que habían merecido los *tlahtoque Cuahuitza teuhctli* y Atonaltzin *chichimecateuhctli*, que a los veintisiete años de estar los amaqueemeque y los tenanca [131v] llegaron los de Tecuanipan.

Salió el año 11 ácatl.

Año 12 técpatl, 1296

En este año Océlotl *teuhctli*, quien vino fungiendo como *tlahitohuani* de Tecuanipan Huixtoco, se encontró con los otros; después de un año y medio de estar aquí en Tecuanipan Amaquemecan, Tziuhtlacauhqui Yaópol, *tzompahua*, vino a encontrar a Océlotl *teuhctli* que partió de la orilla del agua.

Y aquí está la historia de los antiguos de Tecuanipan cuando todavía no llegaban aquí a Tecuanipan Amaquemecan

Y ciertamente, desde el momento en que salieron de allá, que partieron de allá, que vinieron a moverse de Chicomóztoc Quinehuayan Íztac Texcalluncan; desde que por todas partes vinieron errando en el camino, vinieron esparciéndose, vinieron asentándose por todas las tierras, por las que ciertamente vinieron pasando los tres *tlahtoque* de la gente de Tecuanipan que vinieron a morir en el camino, de los que aquí están mencionados sus nombres.

Año 2 *calli*, 1221 años. En éste, cuando salieron de allá de Chicomóztoc los de Tecuanipan, salió de allí el *tlahitohuani* de nombre Cuítlach, *teuhctli tlahitohuani* de Huixtoco; con esto, en seguida partieron de allá, vinieron caminando.

Y en este año 10 técpatl, 1242 años,¹⁵ vino a morir Cuítlach, *teuhctli tlahitohuani* de Huixtoco; desde que vinieron errando por todas partes, vino gobernando por el camino 22 años.¹⁶ Pero inmediatamente, en ese año [132r] 10 técpatl vino a asentarse como *tlahitohuani* Cuauhtzin, *teuhctli tlahitohuani* de Huixtoco, a quien vinieron a poner como *tlahitohuani* no se sabe bien en qué tierra, en qué poblado, desde el cual en seguida vinieron caminando.

¹⁵ Aquí y líneas abajo debe ser año 10 *tochtli*. Véase *Memorial*, f. 51v.

¹⁶ En el *Memorial* (f. 52r) se dice que Cuítlach gobernó cuarenta y cuatro años; sin embargo, lo correcto es ventidós años.

112 PRIMERA, SEGUNDA, CUARTA, QUINTA Y SEXTA RELACIONES

auh x acatl xihuitl 1255 años. ypan yn oncan moyamiquillico Calli ymayan²² yn Quauhtzin teuhctli tlahtohuani Huixtoco yn tlah-tocat otlipan 14 xihuitl. auh çä niman ipan in yn x acatl xihuitl yn hualmotlahocatlalli yn Chalchiuhlatonatiuh tlahtohuani Huixtoco yn tlahtocat 33 xihuitl.

iii acatl xihuitl 1287 años. ypan y momiquillico yn Chalchiuh-tlahtonatiuh tlahtohuani Huixtoco ynин amo huel momati campa tlalli campa altepetl ipan y momiquillico yehuantin in yn omoteneuh-que yn eyntin yn tlatocatque otlipan yn intlahtocahuan yn Tequani-pan tlaca yn oquic²³ ayemo hualacia.

auh çä niman ipan in yn omoteneuh yn iii acatl xihuitl. yn hual-motlahocatlalli Ocelotl teuhctli tlahtohuani Huixtoco inic niman oncan acico yn atenco. amo huel momati tle ypan xihuitl yn oncan acico. ynic oncan motlallico.

Auh nican motocatenehua yn izquintin yn intlalmaceuhcahuan yn Tequanipan tlaca yn oncan acico atenco. Ynic ce ytoca Tziuh-tlacauhqui Yaopol tzonpahua. ynic ome ytoca Quahpitzahuac yni-quey²⁴ ytoca huehue Nequametzin. ynic nahui ytoca Yxcotzin. ynic macuilli [132v] Ytoca Yoltzin ynic chiquacen ytoca Hecatzin huehue. inic chicome ytoca Chalchiuhztzin. ynic chicuey ytoca Hecaxoctlí ynic chiuhcnahui ytoca Ocelotl teuhctli ya yehuatl yn tlahtohuani hual-mochiuhtia yn Huixtoco. o yehuantin in yn acico atenco yn imacahuan Tequanipan tlaca.

Auh in yehuantin in yn omotocateneuhque yn acico atenco hue-huetque yn imacahuan Tequanipan tlaca auh nahuintin yaca yn tlayahualloto y mocuepato. ynic ce yehuatl yn teomama huehue Tziuhtlacauhqui Yaopol tzonpahua ynic ome yehuatl yn Hecaxoctlí yníquey²⁵ yehuatl yn huehue Yxcotzin. ynic nahui yehuatl yn Chal-chiuhtzin. auh yn oc macuillin oncan mocauhque yn atenco. yn Ocelotl teuhctli yhuan yn Quahpitzahuac yhuan yn huehue Nequa-metzin yhuan yn Yoltzin yhuan yn huehue Hecatzin ynин oncan momiquillique yn atenco yn çatepan. auh yn oc nahuintin omoteneuhque niman yahque ye otlica yn momiquillito yn oc omentin yn Hecaxoctlí yhuan yn huehue Yxcotzin. auh çä yehuantin yn hue-hue Tziuhtlacauhqui Yaopol yhuan yn Chalchiuhztzin yn ompa acica yn itocayocan yn Citlan. ynic yahca huehue Tziuhtlacauhqui Yaopol quihiuicaca quimamatia yn iteouh yn itoca Mixcohuatl auh yn o yuh

²² Léase: *Calli imanyan*.

²³ Léase: *oc ic*.

²⁴ Léase: *inic ei*.

²⁵ Léase: *inic ei*.

Y en este año 10 ácatl, 1255 años, vino a morir en guerra, allá en Calli Imanyan, Cuauhtzin, *teuhctli tlahtohuani* de Huixtoco, que gobernó en el camino 14 años. E inmediatamente en este año 10 ácatl, vino a asentarse como *tlahtohuani* Chalchiuhtlatonatiuh, *tlahtohuani* de Huixtoco quien gobernó 33 años.

Año 3 ácatl, 1287 años. En éste vino a morir Chalchiuhtlatonatiuh, *tlahtohuani* de Huixtoco, de quien no se sabe bien en qué tierra, en qué poblado murió. Estos tres mencionados gobernaron en el camino, fueron *tlahtoque* de la gente de Tecuanipan cuando todavía no llegaban por acá.

Y en seguida, en este mencionado año 3 ácatl, vino a asentarse como *tlahtohuani* Océlotl, *teuhctli tlahtohuani* de Huixtoco, con el que luego llegaron a la orilla del agua; no se sabe bien en qué año llegaron allí, cuándo se asentaron en ese lugar.

Y aquí se mencionan los nombres de todos los merecedores de tierras de los de Tecuanipan que llegaron allá, a la orilla del agua: el primero, de nombre Tziuhtlacauhqui Yaópol, *tzompahua*; el segundo, de nombre Cuapitzáhuac; el tercero, de nombre *huehue* Necuametzin; el cuarto, de nombre Ixcotzin; el quinto, [132v] de nombre Yoltzin; el sexto, de nombre *huehue* Ehecatzin; el séptimo, de nombre Chalchiuhtzin; el octavo, de nombre Ehecaxoctli; el noveno, de nombre Océlotl, *teuhctli*, que ya vino a constituirse como *tlahtohuani* de Huixtoco. Fueron éstos los que llegaron a la orilla del agua, por medio de los cuales se realizó la unificación de la gente de Tecuanipan.

Y éstos, los mencionados por su nombre, fueron los antiguos que llegaron a la orilla del agua, por los que se realizó la unificación de los de Tecuanipan. Pero cuatro se habían ido, fueron a rodear, regresaron: el primero, el *teomama* Tziuhtlacauhqui Yaópol, *tzompahua*; el segundo, Ehecaxoctli; el tercero, *huehue* Ixcotzin; el cuarto, Chalchiuhtzin. Y de los otros cinco que se quedaron allá en la ribera, Océlotl *teuhctli* y Cuapitzáhuac y *huehue* Necuametzin y Yoltzin y *huehue* Ehecatzin, finalmente murieron en la ribera. Y de los otros cuatro mencionados que en seguida partieron, ya en el camino se fueron a morir otros dos: Ehecaxoctli y *huehue* Ixcotzin. Y sólo éstos, *huehue* Tziuhtlacauhqui Yaópol y Chalchiuhtzin, alcanzaron a llegar allá, al lugar de nombre Citlan. Desde que partieron, *huehue* Tziuhtlacauhqui Yaópol fue conduciendo, fue cargando a su

ompa acito yn Citlan yn Tziuhtlacauhqui Yaopol. ompa quinotzque yn Citlan tlaca ye quilhuia

—campa tiauh

yc quinnanquilli [133r] Yc quinnanquilli quimilhui

—ca hueca y niyauh.

niman quilhuique

—campa yn oc etiaz ca ye ylhuicaatenco yn tonoque ma ximocuepa ca nohuian onohuac auh tle ytoca y moteuh y motlaquimilol yn ticma ma yn tiqualhuica.

Auh niman quimilhui:

—ca ytoca Mixcohuatl.

Auh niman quilhuique yn citeca

— n axcan nican ye tictocamaca y moteouh aocmo ytoca Mixcohuatl ye ytoca Citecatl yc ticuepillia yn itoca ynic neciz yn Citlan otimocuepac

oncan in quicuepillique yn itoca yn iteouh yn itlaquimilol yn huehue Tziuhtlacauhqui Yaopol ca achtapa ytoca catca Mixcohuatl.

Auh ça omentin yn hualmocuepato ye omito yehuatl yn huehue Tziuhtlacauhqui yhuan yn Chalchiuhtzin yn hualmocuepato yn Citlan. ynic no ceppa ye huitze oncan quiçaco yn Huexotzinco. niman Calpampa yc hualtemoque ynic oncan acico yn itocayocan Otlatepec yn quauhtenco oncan motlallico.

auh ynic Chalchiuhtzin ycpac tlecoca yn Popocatepetl ynic ompa quiyauhtlatlanizquia ypampa yhquac tonalhuacque mayanalliztli ynpa moma y huehuetque. auh oncan huitecoc yn Chalchiuhtzin yn iuh quitotihui huehuetque ye huell onacia in itzonco yn icpac Popocatepetl yn oncan huitecoc.

auh ynic ca yçel acico yn nican Tequanipan Amaquemecan// Yhuan ye centlamantin yn ittahuan yn ipan acico nican yn iuh omito tlacpac yn i mochtin hualcenyahque tlahuani Ocelotl teuhctli

dios de nombre Mixcóhuatl. Y una vez que Tziuhtlacauhqui Yaópol llegó a Citlan, porque allí lo llamaron los de Citlan, le dicen:

—¿A dónde vas?

[133r] Les contestó, les dijo:

—Pues voy lejos.

Luego le dijeron:

—¿Dónde irás aún? Porque nosotros ya habitamos la orilla del agua del cielo; regréstate, pues todo está ocupado. ¿Pero cuál es el nombre de tu dios, de tu envoltorio, el que cargas, el que traes?

Y en seguida les dijo:

—Pues su nombre es Mixcóhuatl.

Y entonces le dijeron los citeca:

—Ahora aquí le damos nombre a tu dios; su nombre ya no es Mixcóhuatl, su nombre es ya Citécatl, pues le cambiamos su nombre para que se manifieste cuando vengas de regreso a Citlan.

Allí le cambiaron el nombre al dios del envoltorio de *huehue* Tziuhtlacauhqui Yaópol, pues primero su nombre era Mixcóhuatl.

Y sólo dos regresaron, ya se dijo, el *huehue* Tziuhtlacauhqui y Chalchiuhtzin regresaron de Citlan, por eso también una vez que ya vienen de allá, que salen de Huexotzinco, en seguida por el rumbo de Calpan bajaron hasta llegar allí al lugar de nombre Otlatépec, a la orilla del bosque, en donde vinieron a asentarse.

Y este Chalchiuhtzin subió a la cima del Popocatépetl porque allí habría de pedir lluvia en razón de que, cuando padecieron sequía, el hambre se asentó en los antiguos. Y en ese lugar Chalchiuhtzin fue golpeado;¹⁷ tal como lo dijeron los antiguos, ya iba llegando a la cúspide, a la cima del Popocatépetl, cuando allí fue golpeado.

Y es por esto que él solo [Tziuhtlacauhqui] llegó a Tecuanipan Amaquemecan y el conjunto de sus padres vino a alcanzarlo aquí; como se dijo arriba, todos partieron juntos hacia acá: el *tlahtohuani*

¹⁷ Quizá deba entenderse que le cayó un rayo, según lo da entender Durán en su *Libro de los ritos*, c. VIII.

yn itoca Quauhquez yhuan Heztecon yn acico yn ipan in omoteneuh yn [133v] xii tecpatl xihuitl, 1296 años. Ye yuh nepa ye matlac xihuitl ye tlahtocati yn omoteneuh yn Ocelotl teuhctli ynic acico ypan Tziuh-tlacauhqui Yaopol yn nican Tequanipan Amaquemecan ynic motllalico

quizqui yn *xii* tecpatl xihuitl.

xiii calli xihuitl, 1297 años

i tochtli xihuitl, 1298

2 acatl xihuitl, 1299

Ypan in yn toxiuh molpilli auh çan ye ypan in yn ome acatl xihuitl yn acico yn *diablo* yn Tezcatlipoca catca yn oncan Xalli ypitzahtayan auh yn intehuateuhc hualmochiuhtia ytoca Yacahuetzqui teohuatehctli.

Auh çä no ypan in yn ome acatl xihuitl yn oncan Chapoltepec cenpohualxiuhtique yn mexica ynic oncan catca auh ye tlacoxiuhtica yn ypan omoteneuh 2 acatl xihuitl yn onmiquanique yn oncan yn Acocolco oncan yaoyahualloque yn mexica auh oncan temac tlanque oncan ynpañ molpilli yn molpixihuitl. auh ca oncan quimoquentique yn amoxtli. auh oncan cacique quihuicaque yn huehue Huitzilihuitl tlahtohuani nehuan yn ichpoch ytoca Azcatl Xochtzin yn quinhuicaque yn Culhuacan çan pepetlauhtiaque auctle yntech huetztia.

auh yn oncan tlahtohuani yn Culhuacan yehuatl yn tlacatl yn itoca Coxcoxtli. auh yn tlahtohuani yn huehue Huitzilihuitl yn ichpoch cenza quitlaocolti yn atle ma ysla. itech huetztia quilhui yn tlahtohuani Coxcoxtli.

—Ma ylatzin xicmotlaocollili y nochpochtzin tlahtohuanie.

niman quilhui

—camo nicia ca²⁶ çan iuh yaz.//

²⁶ Decía *camo*, pero fue corregido.

Océlotl *teuhctli*, el de nombre Cuáuhquez, y con él Eztecon, quienes vinieron a llegar en este mencionado [133v] año 12 *técpatl*, 1296 años. Fue diez años después¹⁸ de estar gobernando el mencionado Océlotl *teuhctli* cuando vino a encontrar a Tziuhtlacauhqui Yaópol aquí en Tecuanipan Amaquemecan, cuando vinieron a asentarse.

Salió el año 12 *técpatl*.

Año 13 calli, 1297 años

Año 1 *tochtli*, 1298

Año 2 *ácatl*, 1299

En éste se ataron nuestros años. Y precisamente en este año 2 *ácatl* llegó el *diablo* Tezcatlipoca, que estaba allá en Xalli Ipitzahuayan. Y el que vino fungiendo como *teohuateuhctli* de ellos, [los nonohualca], fue el de nombre Yacahuetzqui, *teohuateuhctli*.¹⁹

Y también en este año 2 *ácatl*, allí en Chapoltépec cumplieron veinte años los mexica desde que estuvieron allí. Y ya al mediar el año, en el mencionado año 2 *ácatl*, cuando se mudaron a Acolco, allí los mexica fueron rodeados por enemigos. Y allí donde terminaron en manos de la gente, allí les sobrevino la atadura de años. Y ciertamente allí se vistieron el *amoxtli*. Y allí prendieron a *huehue* Huitzilíhuitl, *tlahtohuani*, lo llevaron junto con su hija, la de nombre Ázcatl Xochtzin;²⁰ los condujeron a Culhuacan completamente desnudos, nada caña sobre ellos.

Y el *tlahtohuani* de allá de Culhuacan era la persona de nombre Coxcoxtli. Y el *tlahtohuani* *huehue* Huitzilíhuitl, que se compadeció mucho por su hija, que no llevaba nada encima, le dijo al *tlahtohuani* Coxcoxtli:

—Compadécete en algo por mi joven hija, oh, *tlahtohuani*.

En seguida dijo éste:

—Pues no quiero, sólo así irá.

¹⁸ Esto es, 1287+10=1296, ambos extremos incluidos.

¹⁹ Yacahuetzcatzin para el *Memorial*, años 1275, 1295-1298.

²⁰ En el *Memorial* (f. 63r), su nombre es Chimalaxochitzin.

118 PRIMERA, SEGUNDA, CUARTA, QUINTA Y SEXTA RELACIONES

auh yn huehue Huitzilihuitl ompa mic yn Culhuacan ompa qui-mictique yn culhuaque yn tlahtocat cenpohuallonchicue-xihuitl ynic quin-pacho mexica chichimeca// auh yn iquac yn ye iuh nepa cax-tollon-nahui xihuitl tlahtocati yn tlacatl Coxcoxtli yn oncan Culhuacan

Auh [134r] ~~Yn tlahtocat cenpohuallonchicue-xihuitl ynic quin-pacho mexica chichimeca~~ Auh niman ic onmiquanique yn Culhuacan yn mexica çan ya yehuatl ypan yn ome acatl xihuitl niman ihquac ypan yn oncan quitlalli que mexica ynic quinyacanaz Tenochtzin ynic niman oquauhltato yn oncan Tiçaapan Culhuacan yehuatl oncan quintlalli yn tlacatl Coxcoxtli.

iii tecpatl xihuitl, 1300 años

Oncan ipan in yetzonxiuhtico ypan macuilpohualxiuhtico yn ixuh-tzin totecuiyo *Dios* ynic motlacatillitzino.

iv calli xihuitl 1301

v tochtli xihuitl, 1302

vi acatl xihuitl, 1303

vii tecpatl xihuitl 1304

O yuh ye matlacxihuitl acico yn Tequanipan tlaca yn acico y nono-hualca y poyaunteca/ yquac momiquilli yn tlacatl tlahtocapilli yn Tliltecatzin chichimeca yaotequihua yn iachcauhetzin yn tlah-tohuani Atonaltzin chichimeca teuhctli yn huel yevantin achtopa acico nican yn tlalmaceuhque yehuantin achtopa *fundadoresme* mochihuaco yn nican ypan altepetl Amaquemecan.

Auh ynin Tliltecatzin oc nican motenehua momellahua yn iuh mopolhuatitiuh yn iuh motlacamecayotitiuh// auh no yehuatl nican

Y el *huehue* Huitzilíhuitl murió allá en Culhuacan, allá lo mataron los culhuaque; fue *tlahtohuani* veintiocho años²¹ desde que gobernó a los mexica chichimeca. Y para entonces ya habían pasado diecinueve años de ser *tlahtohuani* la persona de Coxcoxtli, allá en Culhuacan.

Y [134r] ~~fue *tlahtohuani* veintiocho años cuando rigió a los mexica chichimeca~~ Y luego los mexica se mudaron a Culhuacan, precisamente en el año 2 *ácatl*; fue entonces que allí los mexica asentaron a Tenochtitlan para que los guiaran, por lo que en seguida quedó como *cuauhltato* allí en Tizaapan Culhuacan; el que los estableció allí fue la persona Coxcoxtli.

Año 3 técpatl, 1300 años

Allí, en éste, vinieron a cumplirse mil trescientos años de nuestro señor Dios, desde que se dignó nacer.

Año 4 calli, 1301

Año 5 tochtli, 1302

Ano 6 ácatl, 1303

Año 7 técpatl, 1304

Pasados diez años de que llegaron los de Tecuanipan, llegaron los nonohualca, los poyauhateca, cuando murió la persona, el *tlahtocapilli* Tliltecatzin, *chichimecayaotequihua*, hermano mayor del *tlahtohuani* Atonaltzin, *chichimecateuhctli*; en verdad fueron ellos los que primero llegaron aquí, los que merecieron la tierra, los que por primera vez vinieron a constituirse en fundadores de aquí, de la población de Amaquemecan.

Y de este Tliltecatzin todavía se refiere, se expone aquí, cómo fue engendrando, cómo fue haciendo linaje. Y también aquí se dice

²¹ En el *Memorial* (f. 64v) y en la *Séptima relación* (f. 151r) se dice que fueron 73 años, de 1227 a 1299.

motenehua yn tlacatl Quahuitzatzin yn iuh mopilhuatitiuh yn iuh mochpochtitiuh yn iuh motlacamecayotitihu//

auh achtapa yehuatl motenehua yn itlahtoltzin yn quimotlalilitiuh yn tlacatl yn *Don Domingo Hernandez Ayopochtzin* yn iuh quimomachiltitiuh ca nel ytlacamecayopantzinc>// auh çatepan mitotiuh çan no yehuatl ylahtollo yn onmoteneuh oc centlamantli yc quimotla [134v] llilitiuh yc quimotecpanilitiuh yn itlahtoltzin yn tlacatl *Don Juan de Sandoval Tequanxayacatzin* teohuateuhctli tlahuani Tlayllotlacan Teohuacan yn iuh quimomachiltitiuh.

Yn tlacatl Quahuitzatzin ye omoteneuhque tlacpac yn izquintin yn ompa quinchiuh atenco y pilhuan yn itech quizque tlacatl cihapilli Cilcuetzin yhuan yn icalpanpilhuan// auh yn iuh quimitalhuitiuh yn *Don Domingo Hernandez Ayopochtzin* yn tlacatl Quahuitzatzin yn oc cequintin y pilhuan cihua ye nican quinchiuhtacico ye yntin yc chiuhcnahuin yn oqueyntin²⁷ in nican Tzaqualtitlan Tenanco tlacatico/ ynic ce ytoca Cilcuetzin yhuan ypan n itoca Matlaltzin yc ontel ytoaca catca²⁸ yece ynin yuh macho çä ycel y nican tlacatico/ ynic ome ytoca Xiuhchihuatzin ynin çan iuh momiquilli amo can²⁹ monamictitiuh. yunquey³⁰ ytoca Xiuhtoztzin çä xocoyotl ya yehuatl yn cihuataltohuani mochiuh Tzaqualtitlan Tenanco yn iuh necitiuh yn ipan xihuital yn quicuic ylahtocayo yece ynin omentin amo neliteztli yn nican tlacatico ye ompa tlacatque yn atenco yn iuh omito tlacpac ytech quizque yn cihuapilli Cilcuetzin yn icihuauh catca yn tlacatl Quahuitzatzin. auh y Matlaltzin quixeuh yn inantzin ynic no yhuan ytoca Cilcuetzin ye omito çä ycel nican Tzaqualtitlan Tenanco yn tlacatico// auh yn Cilcuetzin Matlaltzin onmonamicti Tequanipan quihiullan quimocihuauhti ytoca Tziuh tecatzin tzompahuaca teuhctli tlahtohuani Tzompahuacan ompa tlacamecayotl contlalli y Matlaltzin yn Tequanipan ca yuh pouhtica yn huehue tlahtolli yn chichimecatlahtolli yn tenancayotl// oncan tlami yn itlahtoltzin [135r] yn itlahtoltzin yn tlacatl *Don Domingo Hernandez Ayopochtzin*.

²⁷ Léase: *oc eintin*.

²⁸ Desde *ic onteil*, intercalado.

²⁹ Seguía *mocan*, pero fue tachado.

³⁰ Léase: *inic ei*.

de la persona de Cuahuitzatzin, cómo fue engendrando hijos, cómo fue engendrando hijas, cómo fue haciendo linaje.

Y primeramente se menciona el relato que se dignó ir asentando la persona *don Domingo Hernández Ayopochtzin*, tal como lo fue sabiendo, pues en verdad es el lugar en donde está el fundamento de su linaje. Y finalmente se va a decir también su relato, mencionado de otra manera, tal como [134v] se dignó ir asentando, ordenando su estimado relato la persona *don Juan de Sandoval Tecuanxayacatzin, teohuateuhctli, tlahuhtohuani* de Tlailotlacan Teohuacan, tal como lo fue sabiendo.

De la persona Cuahuitzatzin ya se mencionaron arriba²² todos los hijos que engendró allá en la orilla del agua, los que salieron de la persona *cihuapilli Cilcuetzin* y los hijos de sus casas.²³ Y tal como va diciendo don Domingo Hernández Ayopochtzin, de las otras hijas de la persona Cuahuitzatzin, ya aquí llegó a engendrar a tres, porque de las nueve,²⁴ otras tres nacieron aquí en Tzacualtitlan Tenanco: la primera, la de nombre Cilcuetzin, también de sobrenombre Matlaltzin que era su segundo nombre; pero ésta, según es sabido, fue la única que vino a nacer aquí; la segunda, de nombre Xiuhchihuatzin, nada más así murió, a ningún lugar fue a casarse; la tercera, de nombre Xiuhtotzin, la menor, fue aquella que se hizo *cihuatlahuhtohuani* de Tzacualtitlan Tenanco como ya aparecerá en el año en que tomó su *tlahtocáyotl*; sin embargo, no es verdad que estas dos hayan venido a nacer aquí, ya que nacieron precisamente allá en *atenco*, como se dijo arriba, que descendieron de la *cihuapilli Cilcuetzin*, que era mujer de la persona Cuahuitzatzin. Pero de Matlaltzin, que apareció como su madre porque también tenía por nombre Cilcuetzin, ya se dijo que sólo ella vino a nacer aquí en Tzacualtitlan Tenanco. Y esta Cilcuetzin Matlaltzin fue a casarse a Tecuanipan; la solicitó, la tomó por mujer el de nombre Tziuh tecatzin, *tzompahuacateuhctli, tlahuhtohuani* de Tzompahuacan; allá en Tecuanipan, Matlaltzin asentó el linaje, tal como está contado en el relato antiguo, en el relato chichimeca del *tenancáyotl*. Allí termina el relato [135r] de la persona *don Domingo Hernández Ayopochtzin*.

²² En el año 1276 de esta relación sólo menciona a una hija; la referencia a “todos los hijos” posiblemente estuvo en el texto faltante. Véase el *Memorial*, año 1260.

²³ El concepto *icalpan pilhuan*, “los hijos de sus casas”, se refiere a los hijos que no descendían de la mujer principal.

²⁴ No concuerda con lo que dice en el *Memorial* (f. 42v), en el que menciona ocho hijos, de los cuales cuatro son hijos de Cilcuetzin y cuatro “hijos de las casas”. Del total, dice que tres fueron hombres y cinco mujeres.

122 PRIMERA, SEGU DA, CUARTA, QUI TA Y SEXTA RELACIO ES

Auh no yhuan yn iuh quimitalhuitiuh yn iuh quimotecpanillitiuh yn iamatlacuilolpantzinc yn *Don Juan de Sandoval Tequanxaya-catzin teohuateuhctli.* ca yhuin//

Yn tlacatl yn Tliltecatzin yn chichimecayaotequihua achtopa quichiuh ypiltzin ytoca Tziuhtecatzin ynin ye omito tlacpac ytech quiz yn inhueltiuh Tequanipan tlaca. concihuatlani yn itatzin ompa yn Tzaqualtitlan Tenanco yn conitlani ychpoch yn Quahuitzatzin tlahuahuani ytoca Matlaltzin ynic oncan quimontlallique yn Citepec yn Amaqueme ynacaztlan amo huecahuaque yn oncan yc niman quimontemohuique yn ompa tequaloc. auh niman mononotzque yn Tliltecatzin yhuan yn Quahuitzatzin quimolhuique yn ihuan yhue-huepo yn ihuexiuh:

—motolinia yn topilhuan yn Tziuhtecatzin yhuan y Matlaltzin

—sla xicomocaquilti. ca ye hualquiça yn calpolleque yn atenca ca xixini yhuan ca ye tiquimitta

Quihto yn Tliltecatzin

—yn at cequintin nican nopen callaquiquihui ompa ynhuicpa niquimoniuhauaz yn topilhuan

auh çan no yuh quihto yn Quahuitzatzin.

—ca ye qualli tlatohanie ca oticmitalhui yntla no cequintin nopen callaquiquihui no ompa ynhuicpa niquimonihuaz yn topilhuan ompa quintlayecoltitihui yn Tequanipan.

Auh yn Tziuhtecatzin yhuan yn icihuauh yn Matlaltzin mopil-huatique nahuintin yn quinchiuque yn inpilhuan ynic ce ytoca Acoltzin [135v] ynic ome ytoca Tzillintocatzin ynic ye ytocha Xone-cuitzin. ynin tlahuahuani mochiuh yn Tzompahuacan. ynic nahui ytoca Miztliyauhtzin cihuapilli yn. ye ixquich yn itlahtoltzin *Don Juan de Sandoval*.

Oc ceppa tlahtoa yn *Don Domingo Ayopochtzin* catca:³¹ yn Tziuhtecatzin yhuan Matlatzin ca ya yevantin³² yntech quiz yn Miztliyauhtzin yn commocihuauhti yn Tenanco tlahuahuani catca ytoca Ytzlotzin teuhctli ompa hualya yn Tequanipan yn Miztliyauhtzin oncan tlacat yn Quauhlehanitzin tlayllotlacteuhctli tlahuahuani catca yehuantin yn panhuetzque yn Huexotzinco yquac in yahqui chalcayotl yn iuh necituh ypan xihuitl yn ipan poliuhque chalca.

³¹ Desde *Oc ceppa* agregado en el margen izquierdo.

³² Las dos palabras intercaladas.

Y asimismo, como lo va diciendo, como lo va ordenando en su pintura del amate don Juan de Sandoval Tecuanxayacatzin, *teohuateuhctli*, es de esta manera:

La persona Tliltecatzin, *chichimecayaotequihua*, primero engendró a su hijo de nombre Tziuh tecatzin, quien, ya se dijo arriba, descendió de la hermana mayor de los de Tecuanipan. Su padre fue a solicitar mujer para él allá en Tzacualtitlan Tenanco; solicitó a la hija de Cuahuitzatzin, *tlahtohuani*, a la de nombre Matlaltzin, cuando se asentaron en Citépec, al lado del Amaqueme, donde no duraron mucho tiempo porque en seguida descendieron a donde es comida la gente.²⁵ Y luego se pusieron de acuerdo Tliltecatzin y Cuahuitzatzin y, tan viejo uno como su consuegro, se dijeron:

—Pobres de nuestros hijos Tziuh tecatzin y Matlaltzin.
—Escucha, ya salen para acá los *calpoleque*, los atenca, ya se dispersan y ya los vemos.

Dijo Tliltecatzin:

—Tal vez algunos vendrán aquí a someterseme, allá los enviaré hacia donde están nuestros hijos.

Y también de esta manera dijo Cuahuitzatzin:

—Está bien, oh, *tlahtohuani*, tú lo dijiste. Si también vienen algunos a someterseme, también los enviaré hacia donde están nuestros hijos ; allá lo irán a servir en Tecuanipan.

Y Tziuh tecatzin junto con su mujer Matlaltzin procrearon, engendraron a cuatro hijos suyos: el primero de nombre Acoltzin [135v]; el segundo de nombre Tzilintocatzin; el tercero de nombre Xonecuiltzin, quien se hizo *tlahtohuani* en Tzompahuacan; el cuarto, la *cihuapilli* de nombre Miztliyauhtzin. Es todo el relato de *don Juan de Sandoval*.

Una vez más habla el que fuera don Domingo Ayopochtzin: de Tziuh tecatzin y Matlaltzin, ciertamente fue de ellos que salió Miztliyauhtzin a quien fue a desposar el que era *tlahtohuani* de Tenanco, el de nombre Itztlotzin *teuhctli*, a donde llegó Miztliyauhtzin, a Tecuanipan, en donde nació Cuauhtlehuanitzin, *tlailotlacteuhctli*, *tlahtohuani* de los que subieron a Huexotzinco cuando partió la *chalcáyotl*, tal como va a aparecer en el año en que perecieron los chalca.²⁶

²⁵ A Tequáloc, lugar al que Tziuh lacauhqui nombró Tecuanipan.

²⁶ Véase el año de 1465.

Auh y poyauhteca çan illotico oncan ylloque yc axcan motocayotia Yllahuayan ynic motenehua axcan Panohuayan.

Auh y Axaiamachan teuhctli yn hualla yhua yn quitemoco yn atzallantli y hualla ytoca Tlotli teuhctli acico yn nican ye tlatlani quihto

—campa yn atzallan contlachiyeltito yn ompa yn amaxac ompa quicuilloto tecpatl

quihto

—ca amo nican y nihuallamattia

ynic no cuel ye ompa contlachiyeltito yn tlaxichquauhtla³³ no umpa conicuilloto tençacatl yuhqui ypan pohui yn tecciztençacatl ynic ynezca yn huexotzincatl no cuel quihto

—ca amo oncan in y nihuallamattia

auh in yehuatl yn Tlotli teuhctli camo poyauhtecatl ca xacalca can ompa yhuic nemito ymichpoch yn poyauhteca ye huel niman cuimocuitlahui yn tle yn intlahtol yn poyauhteca ynic teomama mochih ynin çä ye ypan yn chicome tecpatl xihuitl 1304.

Auh³⁴ [136r] Auh ye cenpohualxihuitl ypan caxtolxihuitl ce xihuitl cate yn amaque meque yn totollimpaneca yhuan yn Tzaqualtitlan tenanca y huallaque y Panohuayan tlaca//. auh çä onxihuitl yn quitztacico yn Panohuayan tlaca yn Atonaltzin yn chichimecateuhctli yn iuh niman ye onneciz. auh quizqui yn chicome tecpatl xihuitl.

viii calli xihuitl, 1305

ix tochtli xihuitl, 1306 años

Ypan in ix tochtli xihuitl yquac momiquilli yn tlacatl yn Atonaltzin yn chichimecateuhctli çä onxihuitl yn quittaue yn Panohuayan

³³ Había puesto *tlach*, pero lo tachó.

³⁴ Había puesto *quizqui* como reclamo, pero lo tachó.

Y los poyauhteca sólo vinieron de regreso; a donde regresaron por eso ahora se nombra Ilohuayan, por eso se dice actualmente Panohuayan.

Y cuando Axayamachan, *teuhctli*, vino y bajó por la cañada de agua, vino el de nombre Tlotli, *teuhctli*, quien al llegar aquí preguntó, dijo:

—¿A dónde fueron²⁷ a observar en la cañada; allí donde se divide el río, allí donde fueron a pintar el pedernal?

Dijo:

—Pues no es éste el lugar que he venido a buscar.

Por eso otra vez fueron allá a observar el bosque de dardos; también allá fueron a pintar el bezote largo, que es tanto como el bezote de caracol, porque es la señal del huexotzínatl. Otra vez dijo:

—Pues no es éste el lugar que he venido a buscar.

Y este Tlotli, *teuhctli*, no es *poyauhtécatl*,²⁸ ciertamente la hija de los poyauhteca fue a vivir con él allá donde los xacalca; en seguida tomó a su cuidado lo que es la palabra de los poyauhteca, por lo que se hizo *teomama*. Esto fue en el año 7 *técpatl*, 1304.

Y [136r] a los treinta y seis años de estar los amaque me que, los totolimpaneca y los de Tzacualtitlan Tenanco, vinieron los de Panohuayan. Y sólo por dos años alcanzaron a ver los de Panohuayan a Atonaltzin, *chichimecateuhctli*, tal como en seguida aparecerá. Y salió el año 7 *técpatl*.

Año 8 calli, 1305

Año 9 tochtli, 1306 años

En este año 9 *tochtli* fue cuando murió la persona Atonaltzin, *chichimecateuhctli*; sólo dos años lo vieron los de Panohuayan. Y cuan-

²⁷ Es posible que se refiera a Tlohtli y a los poyauhteca.

²⁸ Según la *Tercera relación*, Tlohtli es guía de los poyauhteca.

tlaca. auh ynic tlahtocat nican Amaquemecan cenpohualxihuitl ypan caxtollomey xihuítl ynic acico ycpac Chalchiuhmomoztli. Amaqueme. auh ynic motlahtocatlalli yn ompa atenco ynic momiquillico yn nican Amaquemecan ynic mocenpohua yn ixquichcauh yepohualxihuitl ypan chiquacenxihuítl. ynic onmomiquilli. auh yn quincauhitia yipilhuan yeýntin ynic ce ytoca Acxitzin ynic ome ytoca Huehue teuhctli yníquey³⁵ ytoca Tlacochin teuhctli.

quizqui yn *ix* tochtli xivitl.

x acatl xihuítl, 1307

Ypan in y moteuhctlalli yn tlacatl yn Acxitzin chichimecateuhctli mochihu ynin ypiltzin yn Atonaltzin yn chichimecateuhctli ynin çan huel ce xihuítl yn tlahtocat moteuhçauhtia yn momiquillito yn ompa Quauhquechollan ye ytlamian yn matlactli acatl xihuítl. ynic momiquillito./ auh niman yehuatl hualmotlalli iquac yn tlacatl yn Huehue teuhctli chichimecateuhctli mochihu ynin çá no ypiltzin yn Atonaltzin//

Auh çá no ipan in [136v] yn *x* acatl xihuítl in momiquillico yn tlacatl Coxcoxtli tlahtohuani Culhuacan yn tlahtocat cenpohualxihuitl ypan chiconxihuítl. auh yn quincauhitia yipilhuan yeýntin ynic ce ytoca huehue Teçoçomoctli tlahtocapilli. ynic ome ytoca huehue Acamapichtli ynin tlahtocat yn oncan Culhuacan yníquey³⁶ cihuatzintli ytoca Matotoztli. ynin ce mexicalt quimocihuati ytoca OPOCHTLI Yztahuatzin oncan tlacat. ynic ome Acamapichtli yn tlahtocatito Tenochtitlan yehuatl conpehuaultito contzintito yn tlahtocayotl ynic yehuatl o ytech quizque ytlacamecayohuan yn ixquichtin Mexico Tenochtitlan tlahtoque onemico. yece ynin omoteneuh Acamapichtli oncan tlacat yn Culhuacan

quizqui yn *x* acatl xihuítl.

xi tecpatl xihuítl, 1308

Yc onxihuítl conpehuaulti yn tlahtocati yn tlacatl Huehue teuhctli in chichimecateuhctli. auh no oncan onpohualxiuhtique yn amaquemeque totollimpaneca yhuan Tzaqualtitlan tenanca. ynic cate nican Amaquemecan.

³⁵ Léase: *inic ei*.

³⁶ Léase: *inic ei*.

do gobernó aquí en Amaquemecan fueron treinta y ocho años desde que llegó a la cima del *Chalchiuhmomoztli* Amaqueme. Pero desde que se asentó como *tlahtohuani* en *atenco* hasta que murió aquí en Amaquemecan, suma todo el tiempo setenta y seis años hasta que murió. Y dejó al partir a tres hijos suyos: el primero, de nombre Acxitzin; el segundo, de nombre Huehue, *teuhctli*; el tercero, de nombre Tlacochin, *teuhctli*.

Salió el año 9 *tochtli*.

Año 10 ácatl, 1307

En éste se asentó como *teuhctli* la persona Acxitzin que se convirtió en *chichimecateuhctli*; este hijo de Atonaltzin, *chichimecateuhctli*, sólo pudo gobernar un año, fue a ayunar como *teuhctli*, fue a morir allá en Cuauhquechollan; ya a finales del año 10 ácatl fue cuando murió. Y en seguida de él fue cuando vino a asentarse la persona Huehue, *teuhctli*, quien se hizo *chichimecateuhctli*; éste también era hijo de Atonaltzin.

Y también en el [136v] año 10 ácatl murió la persona Coxcoxtli, *tlahtohuani* de Culhuacan, que gobernó veintisiete años. Y dejó tres hijos suyos: el primero, de nombre *huehue* Tezozomocatl, *tlahtocapilli*; el segundo de nombre *huehue* Acamapichtli, quien gobernó allí en Culhuacan; la tercera, la venerable mujer de nombre Matotoztli, a ésta la hizo su mujer un mexicatl de nombre OPOCHTLI Iztahuatzin de donde nació el segundo Acamapichtli que fue a gobernar Tenochtitlan, fue a dar inicio, fue a fundar el *tlahtocáyotl*, por lo que de él salieron todos los *tlahtoque* que vinieron a vivir a Mexico Tenochtitlan, descendientes suyos, no obstante que este mencionado Acamapichtli nació allá en Culhuacan.

Salió el año 10 ácatl.

Año 11 técpatl, 1308

El segundo año de que comenzó, de que fue *tlahtohuani* la persona Huehue, *teuhctli*, *chichimecateuhctli*. Y también entonces los amameque totolimpaneca y los tenanca de Tzacualtitlan cumplieron cuarenta años de estar aquí en Amaquemecan.

xii calli xihuitl, 1309.

xiii tochtli xihuitl, 1310

i acatl xihuitl, 1311

2 tecpatl xihuitl, 1312

iii calli xihuitl, 1313

iiii tochtli xihuitl, 1314

v acatl xihuitl, 1315

vi tecpatl xihuitl, 1316

vii calli xihuitl, 1317

viii tochtli xihuitl, 1318

ix acatl xihuitl, 1319

Ypan in momiquillico yn tlacatl yn Ocelotl teuhctli tlahtohuani Huixtoco Tequanipan yehuatl in yn acico tepan yn nican Tequanipan Amaquemecan. auh ynic tlahtocat nican Tequanipan Amaquemecan cenpohualxihuitl ypan [137r] ypan nauhxihuitl ynic acico. auh ynic motlahtocatlalli yn otlipan ynic momiquillico yn nican Tequanipan Amaquemecan ynic mocenpohua yn ixquichcauh cenpohualxihuitl ypan matlactlomey xihuitl ynic onmomiquilli.//

auh çä niman ipan in yn omoteneuh xihuitl *ix* acatl y motlahtocatlalli yn tlacatl Mayauhtzin teuhctli tlahtohuani Huixtoco Tequanipan.

quizqui yn *ix* acatl xihuitl.

Año 12 calli, 1309

Año 13 tochtli, 1310

Año 1 ácatl, 1311

Año 2 técpatl, 1312

Año 3 calli, 1313

Año 4 tochtli, 1314

Año 5 ácatl, 1315

Año 6 técpatl, 1316

Año 7 calli, 1317

Año 8 tochtli, 1318

Año 9 ácatl, 1319

En éste murió la persona Océlotl, *teuhctli, tlahtohuani* de Huixtoco Tecuanipan, quien vino a dar con la gente aquí en Tecuanipan Amaquemecan. Y desde que gobernó aquí en Tecuanipan Amaquemecan suman veinticuatro años, [137r] desde que llegó. Y desde que se asentó como *tlahtohuani* por el camino hasta que murió aquí en Tecuanipan Amaquemecan se cuenta, por todo ese tiempo, treinta y tres años hasta que murió.

Y en seguida, en este mencionado año 9 ácatl, se asentó como *tlahtohuani* la persona Mayauhtzin, *teuhctli, tlahtohuani* de Huixtoco Tecuanipan.

Salió el año 9 ácatl.

x tecpatl xihuitl, 1320

xi calli xihuitl, 1321

xii tochtli xihuitl, 1322

xiii acatl xihuitl, 1323

Auh yn Tiçaapan ynic onoca yn mexica cenpohualxiuhtique on macuilli. auh ynic yancuican in ye yc quipehualtia in yaoyotl. yn culhuaque ynic oncan quintocaque yn mexica yehuatl ipan in yn *xiii* acatl xihuitl. ynic yahque

i tecpatl xihuitl, 1324

Ypan in yn peuhqui xochiyaoyotl. auh yn ihquac macatlalliaya yn tlacochcalca yn i mochintin yn chalca yn ixpan in *di[a]blo*. yn omacatlalliique. niman ye momamimictia. yuhqui ynnahuatil. yuhqui ynnepohual no cuer onmocahua çan iuhqui ynic mahuiliaya. auh çatepan in yequene quimococolchihuillia çan no yn neacatlalliayan mopehualtique in ye momamimictia yequene ye quimococolchi-huillia ye quauhtlamatzayanaltica mohuitequi ye quauhtlatzayantica momotla cenza ye quincocohua yn tlacochcalca miequintin in ye temac miqui. niman ye hualmoquetza yn teomama yn itoca Quetzalcanauhtli ye tlahtohua ye quimilhuia yn chalca.

—tle amay chalca ye. huelle ye anmonelchihua cuix amo çan tonahuatil. çan tonepohual yn toneacatlalliaya. titomamimictizque. auh y [137v] N axcan in ye anmonelchihuaznequi. auh yn at ye yuh. yn at ye anmonelchihua oc huel ximononotzacan

yc hualtetlacahuatl. yn Quetzalcanauhtli. xixinque yahyahque. ye yc cenpeuhtica yn yn cocolotl yn xochiyaoyotl.

auh in tlacochcalca yn onmatlacuilliaya yn incihuahuan ymicampa yn quinmochilliaya yn imatlacuizcon. auh yn omoquaquahuilliaya

Año 10 técpatl, 1320

Año 11 calli, 1321

Año 12 tochtli, 1322

Año 13 ácatl, 1323

Y desde que habían estado los mexica en Tizaapan, pasaron veinticinco años. Y fue cuando por primera vez provocaron la guerra, por lo cual los culhuaque persiguieron a los mexica. Fue durante el año 13 ácatl cuando se fueron.

Año 1 técpatl, 1324

En éste tuvo comienzo la *xochiyaóyotl*. Y entonces los tlacochcalca, todos los chalca frente al *diablo*, se ponían cañas; cuando se pusieron cañas, en seguida se inhabilitan las manos a la manera de su ley, a la manera de su orgullo; asimismo ahí se detienen, sólo como que con eso se divertían. Pero finalmente se enojan de esto, en el mismo lugar en el que se pusieron cañas se provocaron, ya se inhabilitan las manos, luego se enojan por ello, ya con trozos de ramas de árbol se hieren, ya se lanzan rajas de madera, sobre todo dañan a los tlacochcalca, muchos ya mueren a manos de la gente. En seguida viene a erguirse el *teomama*, el de nombre Quetzalcanauhtli habla, dice a los chalca:

—¿Qué hacen, oh, chalca? ¿Ya se lo toman en serio? ¿Acaso no es nuestra ley, nuestro orgullo, que en nuestro lugar de asentar cañas nos [137v] inhibamos las manos? Pero ahora ya quieren tomárselo en serio. ¿Acaso ya es así? ¿Acaso ya lo toman en serio? ¡Pónganse de acuerdo!

Con esto, Quetzalcanauhtli vino a detener a la gente, se dispersaron, se fueron yendo cuando ya del todo había comenzado la discordia, la *xochiyaóyotl*.

Y cuando a los tlacochcalca les iban a traer agua sus mujeres, detrás de ellas les apedreaban sus cántaros; y cuando sus hijos iban

132 PRIMERA, SEGUNDA, CUARTA, QUINTA Y SEXTA RELACIONES

yn inpilhuan ymicampa yn quimontleminilliaya yn inquauhtzin cenza yequene quinquequellohua yn tlacochcalca.

Auh ynic quintocaque yn mexica in yancuican yn culhuaque oncan motlallito in Nexticpac ce xiuhtique yn oncan yn ipan in ce tecpatl xihuatl yehuatl quinyacantihuitz yn Tenochtitz

yn³⁷ ce tecpatl xihuatl in no yehuatl ypan motlahtocatlalli yn tlacatl huehue Acamapichtli tlahtohuani Culhuacan ynin ypiltzin yn Coxcoxtli.

quizqui yn ce tecpatl xihuatl

2 calli xihuatl, 1325 años

Yz cate yn acico yn mexica yn chichimeca catca yn ompa yn acayhtic yn tollitic yn tlatzonilpico yn tlalmacehuaco yn cococayotica yn acito ypan in yn omoteneuh ome calli xihuatl yn Tenochtitlan oncan ix-huaticaca yn tenochtli ycpac moquetzcicac yn quauhtli oncan tlaqua yn ipan acico ynic motocayotia yn axcan Tenochtitlan. quauhtli ytla-quayan.

nican tocateneuhicate yz ca yn intotoca³⁸ yehuantin in ynic ce

Tenoch, Acacitli, Ocelopan, Ahatl, Ahuexotl, Xiuhcac teomama, Tençacatetl, Xomimitl, [138r] Copil teomama, Quauhtliyolqui.

O ca yzquintin in yn mexica yn acico in ye mochintin centec-pantli onnahui yece çan yehuantin yn Tenochtitlan mocauhque yn oncan motlallique yn nican no motocateneuhque matlactlomomen-tin yn chichimeca yehuatl quinhualyacantia yn Tenochtitzin yn ihquac in ye iuh cenpohuallon chiquacexihuatl oncan quitlallique yn Cul-huacan yn mexica ynic quinyacana./

auh yn oc matlactlomomentin chichimeca ayemo nican moto-catenehua yehuantin y Tlatilolco motlalito yn ompa tlalmacehuato ye quin ompa motocatenehuatihui yn ipan xihuatl ynic ompa motlla-lito yn Tlatilolco.

auh ynic motlallico Tenochtitlan in mexica ye iuh onpohual-xihuatl **chiquacex quinyacana yn tenoehtzin yn campa quitlallique yn Tiçaapan Etlhuacan** ypan caxtolomome xihuatl nican cate yn amaqueemeque yn totollimpaneca yhuan yn Tzaqualtitlan tenanca.

³⁷ Antes había puesto *quizqui*, pero lo tachó.

³⁸ La primera sílaba *to* sobrepuesta.

a cortar leña para ellos, detrás les tiraban fuego a sus palitos. Finalmente, hacen escarnio de los tlacochcalca.

Y cuando los culhuaque recién persiguieron a los mexica, éstos fueron a asentarse a Nextícpac, donde cumplieron un año en este año *1 técpatl*; quien los vino guiando fue Tenochtzin.

También en este año *1 técpatl* se asentó como *tlahtohuani* la persona *huehue Acamapichtli*, *tlahtohuani* de Culhuacan, hijo de Coxcoxatl.

Salió el año *1 técpatl*.

Año 2 calli, 1325 años

Aquí están los mexica, los chichimeca que llegaron, que estaban allá entre las cañas, entre los tules, que vinieron a fijar los límites, que con penuria vinieron a merecer la tierra; fueron a dar, en este mencionado año 2 *calli*, a Tenochtitlan, allí donde había brotado el *tenochtli*, sobre el cual está erguida el águila, allí donde come; donde dieron con él, se le llama ahora Tenochtitlan, es el comedero del águila.

Aquí están mencionados los nombres, he aquí los nombres de ellos, desde el primero:

Ténoch, Acacitli, Ocelopan, Áhatl, Ahuéxotl, Xíuhcac, *teomama*, Tenzácátel, Xomímitl, [138r] Cópil, *teomama*, Cuauhtliyolqui.

Todos los mexica que llegaron, todos en total fueron veinticuatro, pero sólo se quedaron en Tenochtitlan, se asentaron allí los doce chichimeca que se mencionaron aquí por sus nombres,²⁹ a los que vino guiando Tenochtzin quien, para entonces, lleva veintiséis años de que lo asentaron los mexica en Culhuacan para que los guiara.

Y los otros doce chichimeca de los que aún no se menciona aquí su nombre, aquellos que fueron a asentarse a Tlatilolco, a donde fueron a merecer la tierra, ya después se irán a mencionar sus nombres, en el año en que fueron a asentarse allá a Tlatilolco.

Y cuando los mexica vinieron a asentarse en Tenochtitlan,³⁰ ya llevan cincuenta y siete años de estar aquí los amaquemeque, los totolimpaneeca y los tenanca de Tzacualtitlan.

²⁹ Sólo menciona diez.

³⁰ Puso y tachó: a los cuarenta y seis años de guiarlos Tenochtzin, por donde lo asentaron en Tizaapan Culhuacan.

iii tochtli xihuitl, 1326

iv acatl xihuitl, 1327 *años*

v tecpatl xihuitl 1328

Oncan in yepohualxiuhtique ynic cate nican yn amaguemeque yn totollimpaneca yhuan yn Tzaqualtitlan tenanca.

vi calli xihuitl, 1329

vii tochtli xihuitl, 1330 *años*

viii acatl xihuitl, 1331

Oc chicuexihuitl yn inca necacayahualloc yn tlacochcalca.

ix tecpatl xihuitl 1332 *años*

Ypan in in ye quinotza yn Quetzalcanauhtli in *diablo* yn Tezcatlipoca catca ye quilhuia

—Quetzalcanauhtle ma oc tihuian. ma oc tictlalcahuican yn altepetl yn [138v] Chalco. ye nellaci³⁹ ynic niquallani ma oc ompa tihuian yn Cuyohuacan auh ma oc onmoçahua y nohueltiuh yn Chalchiuhltlicue.

niman ye ontlamati yn ompa yn totonqui tlalpan yn Cuyohuacan çan ye ypan in yn chiuhcnahui tecpatl xihuitl. auh yn quitenehuilli yn oc onmoçahuaz yn ihueltiuh yn Chalchiuhltlicue yquac chichix yn atl. auh yn ihquac yn acito yn ompa yn Cuyohuacan. auh yn ompa chaneque yn cuyohuaque mochi tlacatl quinyacapitacic in *diablo* yn ica yn tleyn yn itlahtol yn Tezcatlipoca. auh ynic quinyacapitacic⁴⁰

³⁹ Decía *nellacaci*, corrigió a *nellalaci*, pero en la *Tercera relación* puso *nellelaci*.

⁴⁰ En la *Tercera relación* es *quinyacapictacic*.

Año 3 *tochtli*, 1326

Año 4 *ácatl*, 1327 *años*

Año 5 *técpatl*, 1328

En éste se cumplieron sesenta años de que están aquí los amaque-meque, los totolimpaneca y los tenanca de Tzacualtitlan.

Año 6 *calli*, 1329

Año 7 *tochtli*, 1330 *años*

Año 8 *ácatl*, 1331

Por otros ocho años los tlacochcalca fueron objeto de burla.

Año 9 *técpatl*, 1332 *años*

En éste, ya el *diablo*, que era Tezcatlipoca, llama a Quetzalcanauhtli, le dice:

—Quetzalcanauhtli, vámonos, dejemos la tierra, la población de [138v] Chalco; ya siento tanta pena que estoy enojado. Mientras tanto, vámonos allá a Cuyohuacan y que ayune mi hermana mayor, Chalchiuhlticue.

En seguida fue a conocer allá por la tierra caliente, a Cuyohuacan, durante este mismo año nueve *técpatl*. Y cuando prometió que su hermana mayor, Chalchiuhlticue, siguiera ayunando, entonces se amargó el agua. Y fue en ese momento que llegó allá a Cuyohuacan. Y a los habitantes de allí, a los cuyohuaque, a todo mundo, llegó moldeándoles la nariz³¹ el *diablo*, por la palabra de Tezca-

³¹ Véase el año 1332 en la *Tercera relación* y la *Sexta relación*.

136 PRIMERA, SEGUNDA, CUARTA, QUINTA Y SEXTA RELACIONES

yn ompa chaneque yc axcan motocayotia Yacapichtlan. ye yquac peuh yn aocmo quiyahui, yc onxiuhtique.

x calli xihuitl, 1333

Yn ipan in yc onxiuhtil in yn amo quiyauh niman ye hui yn chalca yn quinotzazque in *diablo* yn Tezcatlipoca. auh ayemo onaci yn chalca yn Cuyohuacan in ye mitohua Yacapichtlan. ocuel quinahuati yn Quetzalcanauhtli in *diablo* quilhui.

—Quetzalcanauhtle ye huitze technotzazque ma ticez.

auh yn onacique yn chalca yn Cuyohuacan Yacapichtlan. ye quitlatlauhtia yn Quetzalcanauhtli teomama. quilhuique

—ma xitechtlatlauh tilli yn toteouh yn totlahtocauh o yxtzinco o ycpac tzinco tiyahque ma cehui yn iyollotzin. otictoteopohuillique. ca tic tanillico ma conmomachiti yn iatzin yn itepetzin ma mohuetziti yn ichantzinco.

auh quimilhui yn Quetzalcanauhtli

—ca aocmo mohuicaz. ca oquihuallalcahui yn atl yn tepetl yn Chalco. ma ximohuicacan.

quizqui yn x calli xihuitl

xi tochtli xihuitl, 1334

Yquexiuhtique⁴¹ nocuel...⁴²

⁴¹ Léase: *Yc exiuhtique*.

⁴² Esta última palabra aparece como reclamo, lo que indica pérdida de folios.

tlipoca. Y porque llegó moldeando la nariz a los habitantes de ese lugar, ahora se llama Yacapichtlan. Entonces comenzó a no llover durante dos años.

Año 10 calli, 1333

En este segundo año que no llovió los chalca van en seguida a llamar al *diablo*, a Tezcatlipoca. Pero antes de que los chalca llegaran a Cuyohuacan, que ya se llama Yacapichtlan, el *diablo* ordenó una vez más a Quetzalcanauhtli, le dijo:

—¡Quetzalcanauhtli; ya vienen a llamarnos, no aceptes!

Y llegando los chalca a Cuyohuacan Yacapichtlan, suplican al *teomama* Quetzalcanauhtli, le dijeron:

—Ruega por nosotros a nuestro dios, a nuestro *tlahtohuani*, ante y contra quien fuimos. Que se calme su corazón. Por él nos hemos afligido, venimos a llevarlo a que conozca su agua, su cerro,³² que se siente en su morada.³³

Pero Quetzalcanauhtli les dijo:

—Pues aún no se irá, porque vino a apartar tierras para el agua, el cerro de Chalco. ¡Váyanse!

Salió el año 10 *calli*.

Año 11 tochtli, 1334

Hicieron tres años ya...

³² Agua y cerro: pueblo.

³³ En la Tercera relación y la Séptima relación esto se relata en el año 1336.

INSTITUTO
DE INVESTIGACIONES
HISTÓRICAS